פרשת וירא

פרק יח (א) וַיֵּרָא אֵלָיו יְקֹוָק בְּאֵלֹנֵי מַמְרֵא וְהוּא יֹשֵׁב פֶּתַח־הָאֹהֶל כְּחֹם הַיּוֹם׃ **(ב)** וַיִּשָּׂא עֵינָיו וַיַּרְא וְהִנֵּה שְׁלֹשָׁה אֲנָשִׁים נִצָּבִים עָלָיו וַיַּרְא וַיָּרָץ לִקְרָאתָם מִפֶּתַח הָאֹהֶל וַיִּשְׁתַּחוּ אָרְצָה׃

רש"י

יח:א וירא אליו - לבקר את החולה. אמר רבי חמא בר חנינא יום שלישי למילתו היה, ובא הקדוש ברוך הוא ושאל בשלומו׃

ישב - ישב כתיב, בקש לעמוד, אמר לו הקדוש ברוך הוא שב ואני אעמוד, ואתה סימן לבניך[35] , שעתיד אני להתיצב בעדת הדיינין והן יושבין, שנאמר (תהלים פב א) אלהים נצב בעדת אל׃

פתח האהל - לראות אם יש עובר ושבו ויכניסם בביתו׃

כחום היום - הוציא הקדוש ברוך הוא חמה מנרתיקה שלא להטריחו באורחים, ולפי שראהו מצטער שלא היו אורחים באים, הביא המלאכים עליו בדמות אנשים׃

יח:ב והנה שלשה אנשים - אחד לבשר את שרה ואחד להפוך את סדום ואחד לרפאות את אברהם, שאין מלאך אחד עושה שתי שליחיות[36] . תדע לך שכן כל הפרשה הוא מזכירן בלשון רבים (פסוק ח) ויאכלו, (פסוק ט) ויאמרו אליו, ובבשורה נאמר (שם י) ויאמר שוב אשוב אליך, ובהפיכת סדום הוא אומר (יט כב) כי לא אוכל לעשות דבר, (שם כא), לבלתי הפכי. ורפאל שרפא את אברהם הלך משם להציל את לוט[37] , הוא שנאמר (שם יז) ויהי כהוציאם אותם החוצה ויאמר המלט על נפשך, למדת שהאחד היה מציל׃

וירא - מהו וירא וירא שני פעמים, הראשון כמשמעו והשני לשון הבנה, נסתכל שהיו נצבים במקום אחד והבין שלא היו רוצים להטריחו ואף על פי שיודעים היו שיצא לקראתם, עמדו במקומם לכבודו ולהראותו שלא רצו להטריחו, וקדם הוא ורץ לקראתם. בבבא מציעא (פו ב) כתיב נצבים עליו, וכתיב וירץ לקראתם, כד חזיוה דהוה שרי ואסר פירשו הימנו, מיד וירץ לקראתם׃

רמב"ן

יח:א בעניין ראיית מלאכים ומחלוקותו עם הרמב"ם

וירא אליו - לשון רש"י, לבקר את החולה, אמר רבי חמא בר חנינא יום שלישי למילתו היה ובא הקדוש ברוך הוא ושאל בו. והנה שלשה אנשים, המלאכים שבאו אליו בדמות אנשים. שלשה, אחד לבשר את שרה ואחד לרפאות את אברהם ואחד להפוך את סדום, ורפאל שריפא את אברהם הלך משם להציל את לוט, שאין זה שתי שליחות, כי היה במקום אחר ונצטווה בו אחר כן, או ששתיהן להצלה. ויאכלו, נראו כמי שאכלו׃

ובספר מורה הנבוכים (ב מב) נאמר כי הפרשה כלל ופרט. אמר הכתוב תחלה כי נראה אליו השם במראות הנבואה, ואיך היתה המראה הזאת, כי נשא עיניו במראה והנה ג' אנשים נצבים עליו. ויאמר אם נא מצאתי חן בעיניך, זה ספור מה שאמר במראה הנבואה לאחד מהם הגדול שבהם. ואם במראה, לא נראו אליו רק אנשים אוכלים בשר, איך אמר "ויירא אליו ה'", כי הנה לא נראה לו השם לא במראה ולא במחשבה, וככה לא נמצא בכל הנבואות, והנה לדבריו לא לשה שרה עוגות, ולא עשה אברהם בן בקר, וגם לא צחקה שרה, רק הכל מראה, ואם כן בא החלום הזה ברוב ענין כחלומות השקר, כי מה תועלת להראות לו כל זה׃

וכן אמר (שם) בענין "ויאבק איש עמו" (להלן לב כה) שהכל מראה הנבואה. ולא ידעתי למה היה צולע על ירכו בהקיץ, ולמה אמר (להלן לב לא) כי ראיתי אלהים פנים אל פנים ותנצל נפשי, כי הנביאים לא יפחדו שימותו מפני מראות הנבואה. וכבר ראה מראה גדולה ונכבדת מזאת, כי גם את השם הנכבד ראה פעמים רבות במראה הנבואה (עיין להלן כח יג, לא ג)׃

גור אריה

35 ה' ניצב בעדת הדיינים בזכות המילה (על "ואתה סימן לבניך") **ואתה סימן לבניך וכו'.** ומה שהודיע לו זה עתה דווקא - מפני כי מצות המילה גורם שהשכינה עם ישראל, מפני שהיא הברית והחבור בין ישראל לאביהם שבשמים. ויש בזה דבר נפלא למה הקדוש ברוך הוא ניצב עם דיינים, לפי שאין כאן ישיבה של הקדוש ברוך הוא בעולם הזה השפל, ולפיכך הוא עומד, והדיינים ישיבתם במקום הזה. וכל זה מפני שנתן לישראל המילה, שהיא הברית, וכל ברית בין שני אוהבים - שהאוהב מראה אהבה כאשר הוא בא למקום ששם אוהבו, [ו] אינו מקפיד אם אוהבו יושב במקומו והוא עומד. ויש לפרש גם כן מפני ש"המשפט לאלהים הוא" (דברים א, יז), ומסר המשפט לדיינים, והמשפט ברשות הדיינין להימין ולהשמאיל, אם כן כאילו הקדוש ברוך הוא כביכול תולה בדיינים, שהרי משפטו בידם, ומי שהוא תולה באחר - יש לו לעמוד, ואותו שהאחר תולה בו - הוא יושב, ולפיכך הדיינים בישיבה והקב"ה ניצב בעדת אל. ופירוש ראשון הוא הנכון׃

36 מהות המלאך היא שליחותו (על "אין מלאך אחד עושה שתי שליחויות") **(ב) דאין מלאך אחד כו'.** פירוש טעם הדבר שענין המלאך הוא השליחות, ולכך נקרא 'מלאך' לשון שליחות, ושמות המלאכים הוא לפי השליחות שנשתלחו, לכך אם מלאך אחד עושה שתי שליחות היה מלאך אחד שני מלאכים. וכן בעצמו אם שני מלאכים עושים שליחות אחד - יהיו שני מלאכים מלאך אחד, אחרי שעיקר עצמות המלאכים השליחות, שלזה הם נבראים לעשות שליחות בוראם. ויש מפרשים מפני שאין זה כבודו של מקום שיהיה משתמש במלאך אחד שני דברים - כאילו היה חסר שלוחים, ונאמר (איוב כה, ג) "היש מספר לגדודיו". ואין שני מלאכים עושים שליחות אחד - שהיה זה נראה כאילו מבלתי יכולת שיהיה מלאך אחד עושה וגומר השליחות׃

37 שלושה מיני שליחות (על "רפאל הלך להציל את לוט") **הלך להציל את לוט.** וקשה והלא אין מלאך אחד עושה שתי שליחות, ויש אומרים דלאחר שגמר שליחותו יכול לעשות שליחות אחרת. וזה אינו, דאם כן בתרי סגי - לרפאות אברהם וילכו משם לעשות שניהם שליחות אחרת. ויש מתרצין דרפואה והצלה חדא מלתא היא. וקשה דבגמרא דידן אמרינן (ב"מ פו ע"ב) שמיכאל שבישר את שרה היה הולך להציל את לוט, ולא שייך למימר כי בשורה והצלה חדא

(ג) וַיֹּאמֶר אֲדֹנָי אִם־נָא מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ אַל־נָא תַעֲבֹר מֵעַל עַבְדֶּךָ׃ (ד) יֻקַּח־נָא מְעַט־מַיִם וְרַחֲצוּ רַגְלֵיכֶם וְהִשָּׁעֲנוּ תַּחַת הָעֵץ׃

רש"י

יח:ג ויאמר אדני אם נא וגו' - לגדול שבהם אמר, וקראם כולם אדונים ולגדול אמר אל נא תעבור, וכיון שלא יעבור הוא, יעמדו חבריו עמו, ובלשון זה הוא חול. דבר אחר קודש הוא, והיה אומר להקב"ה להמתין לו עד שירוץ ויכניס את האורחים. ואף על פי שכתוב אחר (פסוק ב) וירץ לקראתם, האמירה קודם לכן היתה, ודרך המקראות לדבר כן, כמו שפירשתי אצל (ו ג) לא ידון רוחי באדם, שנכתב אחר (ה לב) ויולד נח, ואי אפשר לומר אלא אם כן קודם גזירת מאה עשרים שנה, ושתי הלשונות בבראשית רבה (מח י)׃

יח:ד יקח נא - על ידי שליח[38] , והקב"ה שלם לבניו על ידי שליח שנאמר (במדבר כ יא) וירם משה את ידו ויך את הסלע׃

ורחצו רגליכם - כסבור שהם ערביים[39] שמשתחוים לאבק רגליהם והקפיד שלא להכניס עבודה זרה לביתו. אבל לוט שלא

רמב"ן

והנה לפי דעתו זאת יצטרך לומר כן בענין לוט, כי לא באו המלאכים אל ביתו, ולא אפה להם מצות ויאכלו, אבל הכל היה מראה. ואם יעלה את לוט למעלת מראה הנבואה איך יהיו אנשי סדום הרעים והחטאים נביאים, כי מי הגיד להם שבאו אנשים אל ביתו. ואם הכל מראות נבואתו של לוט, יהיה "ויאיצו המלאכים וגו' קום קח את אשתך", "ויאמר המלט על נפשך" (להלן יט טו יז), "והנה נשאתי פניך" (שם כא), וכל הפרשה כלה מראה, וישאר לוט בסדום. אבל יחשוב שהיו המעשים נעשים מאליהם, והמאמרים בכל דבר ודבר מראה, ואלה דברים סותרים הכתוב, אסור לשומעם אף כי להאמין בהם׃

ובאמת כי כל מקום שהוזכר בכתוב ראיית מלאך או דבור מלאך הוא במראה או בחלום, כי ההרגשים לא ישיגו המלאכים, אבל לא מראות הנבואה, כי המשיג לראות מלאך או דיבורו איננו נביא, שאין הדבר כמו שהרב גוזר (במו"נ ב לד), (ובהלכות

גור אריה

מילתא. ונראה כי מיני השליחות הם ג', שלא יוכל האחד לעשות שליחות חבירו; האחד - הוא טובה גמורה לעשות חסד, והשני - לעשות דין ורעה גמורה לאבד ולהשמיד, והשלישי - כמו ממוצע בין שניהם, ולקיים כל דבר שיהיה מקוים כמו שהוא דרך הנהגת העולם. והשתא לבשר את שרה ליתן לה בן - שהוא חסד גמור ליתן לעקרה (לעיל יא, ל) בן - היה מלאך אחד. ולהפוך את סדום - היה מלאך אחר, שהוא אבוד וכליון לגמרי. ולרפאות את אברהם שיוכל לחיות - הוא מלאך אחר, שזה אין טובה ואין רעה, רק שיהיה עומד קיים כמו דרך העולם. ומפני שאלו דברים אינם זה כמו זה, ולפיכך אין מלאך אחד עושה שתי שליחות, שאין זה שייך לשליחתו של זה. ולפיכך המלאך שריפא את אברהם הלך להציל את לוט, מפני שהצלה גם כן היא עמידת האדם בחייו, ואינו חסד ואינו גם כן אבוד וכליון׃

וגמרא דידן סובר שמיכאל הלך להציל את לוט, וכן ראוי לומר, מפני שלוט היה ניצול בשביל זכות של אברהם, כדכתיב (ר' להלן יט, כט) "ויזכור את אברהם וכו'", וגבי אברהם היה חסד ומתנה להציל את לוט בשבילו, שהרי לא נחשב לו הצלת לוט - קיום. ועוד נראה לומר דלעולם נקרא חסד מה שהציל את לוט, דסבירא לן דלוט כיון דלא היה ראוי להיות ניצול - וכל שאר המקומות נהפכו והוא לבד ניצול בזכות אברהם - וכן אמר לוט בעצמו "ותגדל חסדך עלי להחיות נפשי" (ר' להלן יט, יט), שהרי כל שאר מקומות נהפכו, אין זה רק חסד גמור. וכן מה שבשר את שרה להיות לה ולד גם כן - אין ראוי שיהיה לזקינה וזקן חסד כזה, ולפיכך חסד גמור, ומיכאל שבישר את שרה, שהוא מלאך של חסד, הלך להציל את לוט, מפני שלוט היה רשע רק בזכות אברהם ניצול, ולפיכך חסד גמור הוא גם כן. אבל רפאל שריפא אין זה מקרי חסד, כיון שראוי להיות נרפא׃

אבל הב"ר (נ, יא) תולה הדבר כמו שאמרנו, מפני שהצלה דומה לרפואה, לפי שהצלה הוא להציל מן הפורענות גם כן, לפיכך אמר שרפאל הציל את לוט, לאפוקי מיכאל שבישר את שרה הוא ליתן בן במתנה, ובהא פליגי׃

38 שכר אברהם מידה כנגד מידה (על "יקח נא – על ידי שליח") **(ד) יוקח נא על ידי שליח.** דאם לא כן 'ואקחו' מבעי ליה. ולפי שקשה הרי אין התורה מדבר בגנות של צדיק (ב"ב קכג.), וכאן כתב לך שעשה זה על ידי שליח ולא על ידי עצמו, ותירץ שבא להגיד לך הכתוב מדת הקדוש ברוך הוא, שהוא מדקדק עם סביביו כחוט השערה (ב"ק סוף נ.), ולומר כי מה שעשה אברהם על ידי שליח - שלם הקדוש ברוך הוא לבניו על ידי שליח, וכל מה שעשה אברהם על ידי עצמו - כגון הלחם ושאר דברים - מצינו ששלם הקדוש ברוך הוא לבניו על ידי עצמו כדאיתא בב"מ (פו ע"ב), להודיעך כי כל דרכיו אמת׃

ואם תאמר למה כל הדברים עשה על ידי עצמו חוץ מן המים שעשה על ידי שליח, ונראה לומר דאי אפשר לטרוח בשני דברים כאחת - ליקח פת לחם ולהביא מים, לכך עשה אחד בעצמו ואחד על ידי שליח. ומכל מקום מה שעשה על ידי עצמו שלם הקדוש ברוך הוא בעצמו, ומה שעשה על ידי שליח שלם על ידי שליח. ואם תאמר אם כן ראוי להיות לקיחת המים על ידי עצמו, שהוא ראשון, ויראה שכל דבר שיש בו חסרון כיס יותר טוב לעשות על ידי עצמו כדי שיראו שבפנים יפות הוא עושה, אבל המים שאין בו חסרון כיס, אין כל כך צריך לעשות על ידי עצמו. אי נמי, דבר שהוא לכבוד הסעודה עשה אברהם בעצמו, אבל לקיחת המים לרחיצת הרגלים - שאין זה צריך לסעודה - שהוא לכבוד האורח, עשה על ידי שליח. ובזה שילם הקדוש ברוך הוא לישראל; כי מה שהוא צורך סעודה עצמו - כגון נתינת ירידת המן והגיז להם השליו על ידי עצמו, אבל המים אין שם הסעודה עליהם, לפיכך היה זה על ידי שליח׃

ואם תאמר למה דווקא במצוה זאת מה שעשה אברהם על ידי עצמו שלם הקדוש ברוך הוא לבניו בעצמו, ויראה לי מה שדווקא במצוה זאת שעשה לאורחים דקדק השם יתברך עם אברהם לשלם כפי מה שעשה, ולא תמצא זה בכל שאר דברים שעשה, כי מצות גמילות חסדים מסוגל ביה, כדמוכח במסכת מועד קטן (כח ע"ב) דקאמר 'דיקבור יקברונה וכולו' כדאיתא התם, והטעם הוא שגמילות חסדים בפרט מן הדברים שאוכל פירות בעולם הזה והקרן קיימת לעולם הבא (פאה פ"א מ"א) - מוכרח הוא שיעשה פרי דומה למה שעשה, שאפילו פירות שלא נטע הוא עושה מכל שכן אותו פרי עצמו שנטע שיעשה, ולפיכך כל חסד שעשה אברהם למלאכים - שלם הקדוש ברוך הוא לבניו, שעשה להם כמו שהוא היה עושה, כי פרי שנטע היה עושה פרי גם כן׃

39 טעות עובדי אבק רגליהם (על "כסבור שהם ערביים") **כסבור שהם ערביים.** יש מקשים איך היו עושים אלהות אבק שברגליהם, ואין זה קשיא, דאם כן יקשה לך "זבוב אלהי עקרון" (מ"ב א, ג) שהיו משתחוים לזבוב, ומאי ממש יש בזבוב שיהיה מתירא מן הזבוב, אבל בעלי עבודה זרה היה סכלות דעתם כי

(ה) וְאֶקְחָה פַת־לֶחֶם וְסַעֲדוּ לִבְּכֶם אַחַר תַּעֲבֹרוּ כִּי־עַל־כֵּן עֲבַרְתֶּם עַל־עַבְדְּכֶם וַיֹּאמְרוּ כֵּן תַּעֲשֶׂה כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ׃ (ו) וַיְמַהֵר אַבְרָהָם הָאֹהֱלָה אֶל־שָׂרָה וַיֹּאמֶר מַהֲרִי שְׁלֹשׁ סְאִים קֶמַח סֹלֶת לוּשִׁי וַעֲשִׂי עֻגוֹת׃ (ז) וְאֶל־הַבָּקָר רָץ אַבְרָהָם וַיִּקַּח בֶּן־בָּקָר רַךְ וָטוֹב וַיִּתֵּן אֶל־הַנַּעַר וַיְמַהֵר לַעֲשׂוֹת אֹתוֹ׃ (ח) וַיִּקַּח חֶמְאָה וְחָלָב וּבֶן־הַבָּקָר אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּתֵּן לִפְנֵיהֶם וְהוּא־עֹמֵד עֲלֵיהֶם תַּחַת הָעֵץ וַיֹּאכֵלוּ׃ (ט) וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו אַיֵּה שָׂרָה אִשְׁתֶּךָ וַיֹּאמֶר הִנֵּה בָאֹהֶל׃ (י) וַיֹּאמֶר שׁוֹב אָשׁוּב אֵלֶיךָ כָּעֵת חַיָּה וְהִנֵּה־בֵן לְשָׂרָה אִשְׁתֶּךָ וְשָׂרָה שֹׁמַעַת פֶּתַח הָאֹהֶל וְהִוא אַחֲרָיו׃ (יא) וְאַבְרָהָם וְשָׂרָה זְקֵנִים בָּאִים בַּיָּמִים חָדַל לִהְיוֹת לְשָׂרָה אֹרַח כַּנָּשִׁים׃

רש"י

הקפידק הקדים לינה לרחיצה, שנאמר (יט ב) ולינו ורחצו רגליכם׃

יח:ה וסעדו לבכם - בתורה בנביאים ובכתובים מצינו דפתא סעדתא דלבא. בתורה סעדו לבכם. בנביאים (שופטים יט ה) סעד לבך פת לחם. בכתובים (תהלים קד טו) ולחם לבב אנוש יסעד. אמר רבי חמא לבבכם אין כתיב כאן אלא לבכם, מגיד שאין יצר הרע שולט במלאכים׃

יח:ז אל הנער - זה ישמעאל לחנכו במצות׃

יח:ח ויקח חמאה וגו' - ולחם לא הביאו לפי שפירסה שרה נדה, שחזר לה אורח כנשים אותו היום, ונטמאת העיסה׃

ויאכלו - נראו כמו שאכלו, מכאן שלא ישנה אדם מן המנהג׃

יח:ט ויאמרו אליו - נקוד על אי"ו שבאליו, ותניא רבי שמעון בן אלעזר אומר כל מקום שהכתב רבה על הנקודה אתה דורש הכתב וכו', וכאן הנקודה רבה על הכתב אתה דורש הנקודה, שאף לשרה שאלו[40] איו אברהם, למדנו שישאל אדם באכסניא שלו לאיש על האשה ולאשה על האיש. בבבא מציעא (פז א) אומרים יודעים היו מלאכי השרת שרה אמנו היכן היתה, אלא להודיע שצנועה היתה כדי לחבבה על בעלה. אמר רבי יוסי בר חנינא כדי לשגר לה כוס של ברכה׃

הנה באהל - צנועה היא׃

יח:י כעת חיה - כעת הזאת לשנה הבאה, ופסח היה, ולפסח הבא נולד יצחק, מדלא קרינן כעת אלא כעת.

יח:יא חדל להיות - פסק ממנה׃

רמב"ן

יסוה"ת ז ו) כי כל נביא זולת משה רבינו נבואתו על ידי מלאך. וכבר אמרו (מגילה ג א) בדניאל אינהו עדיפי מיניה דאינהו נביאי ואיהו לאו נביא, וכן לא נכתב ספרו עם ספר הנביאים מפני שהיה עניינו עם גבריאל, אף על פי שהיה נראה אליו ומדבר עמו בהקיץ, כמו שנאמר במראה של בית שני ועוד אני מדבר בתפלה והאיש גבריאל (דניאל ט כא). וכן המראה של קץ הגאולה (שם י ד) בהקיץ היתה בלכתו עם חביריו על יד הנהר. ואין הגר המצרית מכלל הנביאות, וברור הוא גם כן שלא היה ענינה בת קול כמו שאמר הרב (במו"נ שם)׃

והכתוב חלק נבואת משה רבינו מנבואת האבות כמה שנאמר (שמות ו ג) וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי, וזה שם משמות הקדש לבורא, איננו כנוי למלאך. ורבותינו עוד למדו על החילוק שביניהם ואמרו (ויק"ר א יד) מה בין משה לכל הנביאים, רבנן אמרי כל הנביאים ראו מתוך אספקלריא שאינה מצוחצחת, הדא הוא דכתיב (הושע יב יא) ואנכי חזון הרביתי וביד הנביאים אדמה, ומשה ראה מתוך אספקלריא מצוחצחת, הדא הוא דכתיב (במדבר יב ח) ותמונת ה' יביט, כמו שהוא מפורש בויקרא רבה (שם) ומקומות אחרים (יבמות מט ב), ולא נתנו בשום מקום נבואתם למלאך. ואל תשומם בעבור שכתוב (מ"א יג יח) גם אני נביא כמוך ומלאך דבר אלי בדבר ה' לאמר, כי פירושו גם אני נביא כמוך ויודע אני שהמלאך שדבר אלי בדבר ה' הוא. וזו מדרגה ממדרגות הנבואה כאשר אמר איש האלהים כי כן צוה אותי בדבר ה' (שם יג ט), ואמר כי דבר אלי בדבר ה' (שם יג יז)׃

גור אריה

השם יתברך ברוך הוא - אלהים קדושים הוא, אי אפשר לעבוד לו, ובחרו בכוחות שהם אינם קדושים, והם ממונים על דברים פחותים, ובעבור שאינם קדושים הם קרובים אל האדם הפחות, ולפיכך בחר זה בזבוב וזה באבק, כי היו עובדים לכחות של אלו דברים אשר הם בחלקם, כי האבק שברגל - דבר פחות ושפל מאד הוא, והיו הערבים סבורים כי האדם אשר הוא במעלה גדולה - ואין לך בתחתונים יותר גדול מן האדם במדריגה - והוא תחת המדריגה השפלה אשר בעליונים, ולפיכך היו עובדים לאבק שברגליהם, לאותו שהוא ממונה עליו למעלה. וידוע הוא כי אין דבר שפל כמו האבק שברגל, ואין דבר ממונה עליו רק הכח אשר הוא קטון יותר בכחות העליונים, והיו אומרים כי האדם הוא נכנע למדריגה השפלה שבעליונים, והאבק דרכים הוא דמות למדריגה השפלה יותר, והאבק בחלקו, כי כל התחתונים בחלקו של עליונים הם׃

ועוד דע כי הערביים הם נוסעים ממקום למקום, ואין להם חנייה וישוב רק הם יושבי אוהלים, ולפיכך הם הולכי דרכים ויש להם אבק ברגליהם תמיד, ולפיכך הם משתחוים לאבק, שהערביים היו אומרים שהם נתונים תחת שר הדרך, שהרי הם הולכי דרכים תמיד, ולפיכך היו הערביים משתחוים לאבק שברגליהם - שהוא אבק דרכים. וכמו שהעובדים למזל טלה היו עובדים לבהמות, מפני שהבהמות במזל טלה, כך הערביים מפני שהיו עובדים למזל הדרך - לכך היו משתחוים לאבק דרכים שברגליהם׃

40 דרך ארץ בשאלת שלום (על "ישאף לשרה שאלו") **(ט) שאף לשרה שאלו כו'.** ואם תאמר מנא לן דבא ללמוד דרך ארץ, שמא שאלו לשרה שלא ידעו היכן הוא, וזה לא קשיא, דהא לאברהם באו המלאכים תחלה, ואם כן ידעו היכן הוא, אלא לא שאלו רק משום דרך ארץ. והא דלא נקוד על למ"ד שבאליו,

(יב) וַתִּצְחַק שָׂרָה בְּקִרְבָּהּ לֵאמֹר אַחֲרֵי בְלֹתִי הָיְתָה־לִּי עֶדְנָה וַאדֹנִי זָקֵן׃ (יג) וַיֹּאמֶר יְקֹוָק אֶל־אַבְרָהָם לָמָּה זֶּה צָחֲקָה שָׂרָה לֵאמֹר הַאַף אֱמְנָם אֵלֵד וַאֲנִי זָקַנְתִּי׃ (יד) הֲיִפָּלֵא מֵיְקֹוָק דָּבָר לַמּוֹעֵד אָשׁוּב אֵלֶיךָ כָּעֵת חַיָּה וּלְשָׂרָה בֵּן׃ (טו) וַתְּכַחֵשׁ שָׂרָה| לֵאמֹר לֹא צָחַקְתִּי כִּי| יָרֵאָה וַיֹּאמֶר| לֹא כִּי צָחָקְתְּ׃ (טז) וַיָּקֻמוּ מִשָּׁם הָאֲנָשִׁים וַיַּשְׁקִפוּ עַל־פְּנֵי סְדֹם וְאַבְרָהָם הֹלֵךְ עִמָּם לְשַׁלְּחָם׃ (יז) וַיקֹוָק אָמָר הַמְכַסֶּה אֲנִי מֵאַבְרָהָם אֲשֶׁר אֲנִי עֹשֶׂה׃ (יח) וְאַבְרָהָם הָיוֹ יִהְיֶה לְגוֹי גָּדוֹל וְעָצוּם וְנִבְרְכוּ־בוֹ כֹּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ׃ (יט) כִּי יְדַעְתִּיו לְמַעַן אֲשֶׁר יְצַוֶּה אֶת־בָּנָיו וְאֶת־בֵּיתוֹ אַחֲרָיו וְשָׁמְרוּ דֶּרֶךְ יְקֹוָק לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט לְמַעַן הָבִיא יְקֹוָק עַל־אַבְרָהָם אֵת אֲשֶׁר־דִּבֶּר עָלָיו׃

רש"י

ארח כנשים - אורח נדות:[41]

יח:יג ואני זקנתי - שינה הכתוב מפני השלום[42], שהרי היא אמרה ואדוני זקן:

יח:יז אשר אני עושה - בסדום, לא יפה לי לעשות דבר זה שלא מדעתו, אני נתתי לו את הארץ הזאת, וחמשה כרכין הללו שלו הן, שנאמר (י יט) גבול הכנעני מצידון וגו' בואכה סדומה ועמורה וגו'. קראתי אותו אברהם, אב המון גוים, ואשמיד את הבנים ולא אודיע לאב שהוא אוהבי:

יח:יח ואברהם היו יהיה - מדרש אגדה (משלי י ז) זכר צדיק לברכה, הואיל והזכירו ברכו. ופשוטו וכי ממנו אני מעלים, והרי הוא חביב לפני להיות לגוי גדול ולהתברך בו כל גויי הארץ:

יח:יט למען הביא - כך הוא מצוה לבניו שמרו דרך ה' כדי שיביא ה' על אברהם וגו'. על בית אברהם לא נאמר, אלא על אברהם, למדנו כל המעמיד בן צדיק כאלו אינו מת:

רמב"ן

וכבר אמרו רבותינו (במד"ר כ ג) בענין בלעם שאמר ועתה אם רע בעיניך אשובה לי (במדבר כב לד), אני לא הלכתי עד שאמר לי הקדוש ברוך הוא קום לך אתם (שם שם כ), ואתה אומר שאחזור, כך הוא אומנותו, לא כך אמר לאברהם להקריב את בנו ואחר כך ויקרא מלאך ה' אל אברהם, ויאמר אל תשלח ידך אל הנער (להלן כב יב), למוד הוא לומר דבר ומלאך מחזירו וכו'. הנה החכמים מתעוררים לומר שאין הנבואה בדבור הראשון שהזכיר בו השם שוה לדיבור השני שאמר בו שהוא על ידי מלאך, אלא שהוא דרך בנביאים שיצוה בנבואה ויבטל הצואה במלאך, כי הנביא יודע כי דבר ה' הוא:

ובתחלת ויקרא רבה (א ט) אמרו ויקרא אל משה, לא כאברהם, באברהם כתוב ויקרא מלאך ה' אל אברהם שנית מן השמים (להלן כב טו), המלאך קורא והדבור מדבר, ברם הכא אמר הקדוש ברוך הוא אני הוא הקורא ואני הוא המדבר. כלומר שלא היה אברהם משיג הנבואה עד הכינו נפשו בתחלה להשגת מלאך,

גור אריה

והשתא היו דורשין הכתב, דזה לא קשיא, דכל נקודה עוקרת הכתוב לומר שאין כאן מקומו, וכאן נמי הנקודה עוקר הכתוב למדרש אי"ו, אבל אין כאן מקומו, שהרי כאן היו מדברים עם אברהם ושאלו "איה שרה אשתך", ולא היו שואלין על אברהם, אלא בעת שהיה אברהם עוסק בסעודה ולא היה עם המלאכים - אז שאלו לשרה איה אברהם. אך קשה דאם כן מאי מסיק 'ולאיש על אשה', מנא לן שיש לשאול לאיש על אשה, דאין לומר דילף ליה מדשאלו לשרה איה [אברהם] הכי נמי יש לשאול לאיש על האשה, דשמא אין שואלים בשלום אשה כלל, ואין לומר דילפינן מדשאלו לאברהם "איה שרה" (פסוק ט) שמע מינה שהוא מותר, דאם כן לא לכתוב כלל נקוד 'איו' לשאול לאשה על איש - ונילף בקל וחומר, שהרי שאלו לאיש על האשה כל שכן שיש לשאול לאשה על האיש, אלא על כרחך דלא ילפינן מהך דכתיב "איה שרה אשתך" משום שהיו צריכין לשאול, אי משום לחבבה על בעלה, או משום לשגר לה כוס של ברכה (רש"י כאן), ואם כן קשיא עדיין מנא לן למילף, שמא הא שאני משום דאסור לשאול בשלום אשה, מיהא יש לומר דהכא איירי לפי מסקנא דהתם בפרק השוכר את הפועלים (ב"מ פז.) דמסיק דעל ידי בעלה מותר לשאול בשלומה, לפיכך כמו דשואל (לאיש על האשה) [לאשה על האיש] משום דרך ארץ, שואל גם כן לאיש על האשה משום דרך ארץ, אבל מגופיה דקרא דהיו שואלים "איה שרה" לא מצינו למילף, דההיא כדי לשגר לה כוס של ברכה שאלו, אי נמי לחבבה על בעלה, אבל מנקוד על איו שב"אליו" יש למילף. ולפיכך פירש"י בגמרא 'יודעין היו וכו'', שבא לתרץ למה לי נקודת 'איו', דבלאו הכי יש למילף דרך ארץ, דהא ודאי מלאכי השרת יודעים היכן שרה היתה, ושאלו בודאי משום דרך ארץ, אלמא דרך ארץ לשאול לאיש על האשה ומכל שכן לאשה על האיש, ולפיכך תירץ דלא בשביל זה שאלו אלא לחבבה כו'. והרא"ם הקשה דהא אמרינן בפרק קמא דברכות קול באשה ערוה, ואם כן אין לשאול לאשה על האיש, ודבר זה אין קשיא כלל, [ד] דוקא כי מכוין להשמעת קול אז אסור, אבל היכי דלא מכוין להשמעת קול, וכן האשה אינו מכוונת להשמעת קול, אין אסור כאן כלל. ולא אמרו חכמים ז"ל (אבות פ"א מ"ה) רק 'אל תרבה שיחה עם האשה', ולא בשמע קול דבריה, (וזה) [דזה] לא אמרו חכמים ז"ל שיהיה אסור לדבר עם האשה. [ו] הא דסוף קדושין (סוף ע.) (והא) דקאמר רב נחמן לרב יהודה לישדר שלמא לילתא, ואמר הכי אמר שמואל קול באשה ערוה, דמשמע משום כך אסור לשאול בשלומה, התם הכי פירושו - דירחק האדם שלא ידבר עם האשה במקום שאין צריך לו, אבל במקום שהוא מן הראוי לעשות, כגון זה, דדרך ארץ לשאול בשלום האיש, אינו אסור, דשלא לצורך אל יעשה:

41 **פירוש "אורח כנשים"** (על "אורח נדות") **(יא) פסק ממנה דרך נשים נידות.** רוצה לומר כי "אורח" פירושו - דרך נשים פסק ממנה, ומפני דודאי הוה לה דרך שאר נשים הוסיף 'דרך נשים נידות', רוצה לומר ד"נשים" דקאמר היינו נשים נידות. אף על גב דלעיל פירש (פסוק ח) שפרסה שרה נדה ולכך לא הביא לחם, מכל מקום לא היה לה דרך נשים, שיש להם אורח לראות בזמן קבוע להם (נידה טו.), וזה נקרא "אורח":

42 **"ואני זקנתי" במקום "ואדוני זקן"** (על "שינה הכתוב מפני השלום") **(יג) שינה הכתוב מפני דרכי שלום.** בפרק השוכר את הפועלים (ב"מ פז.). ופירשו - דהוי למכתב 'ואדוני זקן', דכן אמרה "ואדוני זקן" (פסוק יב), אלא שינה מפני דרכי שלום, דהוי משמע שאמרה שאברהם הוא זקן בעיני שרה, והוא מתבזה עליה בענין הזקנה, לכך אמר "ואני זקנתי". וקשה דשמא אינו שינוי, דהא היא אמרה "אחרי בלותי היתה לי עדנה" (שם), ואם כן זקינה היתה, ועל זה אמר

(כ) וַיֹּאמֶר יְקֹוָק זַעֲקַת סְדֹם וַעֲמֹרָה כִּי־רָבָּה וְחַטָּאתָם כִּי כָבְדָה מְאֹד׃ (כא) אֵרְדָה־נָּא וְאֶרְאֶה הַכְּצַעֲקָתָהּ הַבָּאָה אֵלַי עָשׂוּ כָּלָה וְאִם־לֹא אֵדָעָה׃ (כב) וַיִּפְנוּ מִשָּׁם הָאֲנָשִׁים וַיֵּלְכוּ סְדֹמָה וְאַבְרָהָם עוֹדֶנּוּ עֹמֵד לִפְנֵי יְקֹוָק׃ (כג) וַיִּגַּשׁ אַבְרָהָם וַיֹּאמַר הַאַף תִּסְפֶּה צַדִּיק עִם־רָשָׁע׃ (כד) אוּלַי יֵשׁ חֲמִשִּׁים צַדִּיקִם בְּתוֹךְ הָעִיר הַאַף תִּסְפֶּה וְלֹא־תִשָּׂא לַמָּקוֹם לְמַעַן חֲמִשִּׁים הַצַּדִּיקִם אֲשֶׁר בְּקִרְבָּהּ׃ (כה) חָלִלָה לְךָ מֵעֲשֹׂת כַּדָּבָר הַזֶּה לְהָמִית צַדִּיק עִם־רָשָׁע וְהָיָה כַצַּדִּיק כָּרָשָׁע חָלִלָה לָּךְ הֲשֹׁפֵט כָּל־הָאָרֶץ לֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט׃ (כו) וַיֹּאמֶר יְקֹוָק אִם־אֶמְצָא בִסְדֹם חֲמִשִּׁים צַדִּיקִם בְּתוֹךְ הָעִיר וְנָשָׂאתִי לְכָל־הַמָּקוֹם בַּעֲבוּרָם׃

רש״י

יח:כא ארדה נא ואראה - למד לדיינים שלא יפסקו דיני נפשות אלא בראיה, הכל כמו שפירשתי בפרשת הפלגה (לעיל יא ז). דבר אחר ארדה נא לסוף מעשיהם׃

יח:כב ואברהם עודנו עומד לפני ה׳ - והלא לא הלך לעמוד לפניו אלא הקדוש ברוך הוא בא אצלו ואמר לו (פסוק כ) זעקת סדום ועמורה כי רבה, והיה לו לכתוב והי׳ עודנו עומד לפני אברהם, אלא תיקון סופרים הוא זה[43] (אשר הפכוהו ז״ל לכתוב כן)׃

יח:כג ויגש אברהם - מצינו הגשה[44] למלחמה (ש״ב י יג) ויגש יואב וגו׳, הגשה לפיוס (להלן מד יח) ויגש אליו יהודה, והגשה לתפלה (מלכים א׳ יח לו) ויגש אליהו הנביא, ולכל אלה נכנס אברהם, לדבר קשות, ולפיוס ולתפלה׃

יח:כה חלילה לך - ואם תאמר לא יצילו הצדיקים את הרשעים, למה תמית הצדיקים׃

חלילה לך - חולין הוא לך, יאמרו כך הוא אומנתו, שוטף הכל, צדיקים ורשעים, כך עשית לדור המבול ולדור הפלגה׃

רמב״ן (המשך)

יח:כג הקב״ה התנהג עם אנשי סדום במידת הרחמים

ויגש אברהם ויאמר האף תספה צדיק עם רשע - אפו של הקדוש ברוך הוא היא מדת דינו, וחשב אברהם שהיא תספה צדיק עם רשע, לא ידע מחשבות ה׳ אשר חשב עליהם ברחמיו כאשר פירשתי. ולכן אמר כי הגון וטוב הוא שישא לכל המקום למען חמשים הצדיקים, אבל לא יתכן גם במדת הדין להמית צדיק עם רשע, שאם כן יהיה כצדיק כרשע, ויאמרו שוא עבוד

רמב״ן

ויעלה מן המדרגה ההיא למעלת דבור הנבואה, אבל משה מוכן לנבואה בכל עת׃

הנה בכל מקום יתעוררו החכמים להודיענו כי ראיית המלאך איננה נבואה ואין הרואים מלאכים והמדברים עמם מכלל הנביאים כאשר הזכרתי בדניאל, אבל היא מראה, תקרא ״גלוי עינים״, כמו ויגל השם את עיני בלעם וירא את מלאך ה׳ (במדבר כב לא), וכן ויתפלל אלישע ויאמר ה׳ פקח נא את עיניו ויראה (מ״ב ו יז)׃

אבל במקום אשר יזכיר המלאכים בשם ״אנשים״ כענין הפרשה הזאת ופרשת לוט, וכן ויאבק איש עמו (להלן לב כה), וכן וימצאהו איש (שם לז טו), על דעת רבותינו (תנחומא וישב ב) הוא כבוד נברא במלאכים, יקרא אצל היודעים ״מלבוש״, יושג לעיני בשר בזכי הנפשות כחסידים ובני הנביאים. ולא אוכל לפרש. והמקום אשר תמצא בו ראיית ה׳ ודבור מלאך, או ראיית מלאך ודבור ה׳, ככתוב בדברי משה בתחילת נבואתו (שמות ג ב - ד), ובדברי זכריה (ג א - ב), עוד אגלה בו דברי אלהים חיים ברמיזות (עיין שמות ג ב). וענין ויאכלו - אמרו חכמים (ב״ר מח יד) ראשון ראשון מסתלק. וענין ההסתלקות תבין אותו מדבר מנוח אם תזכה אליו. והנה פירוש הפרשה הזאת, אחרי שאמר כי בעצם היום הזה נמול אברהם (לעיל יז כו), אמר שנראה אליו השם בהיותו חולה במילתו, יושב ומתקרר בפתח אהלו מפני חום היום אשר יחלישנו, והזכיר זה להודיע שלא היה מתכוין לנבואה לא נופל על פניו ולא מתפלל, ואף על פי כן באה אליו המראה הזאת׃

גור אריה

״ואני זקנתי״, ואין לומר דסוף סוף שרה ״ואדוני זקן״ נמי אמרה, ולמה אמר הקדוש ברוך הוא דבריה במה שאמרה ״ואני זקנתי״, ולא אמר דבריה ״ואדוני זקן״ - וזהו מפני דרכי שלום, זה אינו, דהא לאו שינוי מקרי, רק שהסתיר דבריה מה שאמרה ״ואדוני זקן״, אבל לא הוי שינוי כלל (קושית הרא״ם), ויראה דלא קשה, (ושרה) [דשרה] לא צחקה רק בשביל ב׳ דברים יחד; דהיינו ״אחרי בלותי היתה לי עדנה״ ״ואדוני זקן״, כלומר שתי סבות הם יחד, דאחרי בלותי היתה לי עדנה גם אדוני זקן, שאילו הייתי זקינה ואברהם אינו זקן לא היה חידוש כל כך, אם היה הוא זקן ואני לא זקנתי לא היה חידוש כל כך, אבל כאשר שניהם זקנים זהו חדוש גדול, והשתא הקדוש ברוך הוא דקאמר כי שרה צחקה במה שהיא זקינה בלבד - זה שינוי, וזה לא אמרה׃

43 התורה כתבה דרך כבוד כלפי מעלה (על ״תיקון סופרים״) **תיקון סופרים.** אין הפירוש חס ושלום שהסופר כתב כך בתורה, חלילה לומר כך, אלא פירוש שהתורה כתבה דרך כבוד כלפי מעלה כמו שדרך הסופרים לכתוב דרך כבוד, וכמו שהתורה שהיא מדברת בלשון בני אדם (ברכות לא ע״ב) - כך כתבה לך גם כן כמו שדרך הסופרים לכתוב ולדבר, ולפיכך אמרו (ב״ר מט, ז) ׳תיקון סופרים הוא׳, רוצה לומר ענין זה הוא תקון סופרים - כמו שדרך הסופרים לעשות - כתב בתורה׃

44 שלוש כוונות בתפילת אברהם (על ״מצינו הגשה למלחמה, לפיוס ולתפילה״) **(כג) מצינו הגשה וכו׳.** דכאן נמי כתיב מלחמה - ״האף תספה צדיק עם רשע״, פיוס - ״ואנוכי עפר ואפר״ (פסוק כז), תפלה - ״אל נא יחר וגו׳״ (פסוק ל), וזהו תפילה, דכן משמע - אל נא יחר אפך. ולי יראה דכל שלשתן הם בענין

(כז) וַיַּעַן אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר הִנֵּה־נָא הוֹאַלְתִּי לְדַבֵּר אֶל־אֲדֹנָי וְאָנֹכִי עָפָר וָאֵפֶר׃ (כח) אוּלַי יַחְסְרוּן חֲמִשִּׁים הַצַּדִּיקִם חֲמִשָּׁה הֲתַשְׁחֵית בַּחֲמִשָּׁה אֶת־כָּל־הָעִיר וַיֹּאמֶר לֹא אַשְׁחִית אִם־אֶמְצָא שָׁם אַרְבָּעִים וַחֲמִשָּׁה׃ (כט) וַיֹּסֶף עוֹד לְדַבֵּר אֵלָיו וַיֹּאמֶר אוּלַי יִמָּצְאוּן שָׁם אַרְבָּעִים וַיֹּאמֶר לֹא אֶעֱשֶׂה בַּעֲבוּר הָאַרְבָּעִים׃ (ל) וַיֹּאמֶר אַל־נָא יִחַר לַאדֹנָי וַאֲדַבֵּרָה אוּלַי יִמָּצְאוּן שָׁם שְׁלֹשִׁים וַיֹּאמֶר לֹא אֶעֱשֶׂה אִם־אֶמְצָא שָׁם שְׁלֹשִׁים׃ (לא) וַיֹּאמֶר הִנֵּה־נָא הוֹאַלְתִּי לְדַבֵּר אֶל־אֲדֹנָי אוּלַי יִמָּצְאוּן שָׁם עֶשְׂרִים וַיֹּאמֶר לֹא אַשְׁחִית בַּעֲבוּר הָעֶשְׂרִים׃ (לב) וַיֹּאמֶר אַל־נָא יִחַר לַאדֹנָי וַאֲדַבְּרָה אַךְ־הַפַּעַם אוּלַי יִמָּצְאוּן שָׁם עֲשָׂרָה וַיֹּאמֶר לֹא אַשְׁחִית בַּעֲבוּר הָעֲשָׂרָה׃ (לג) וַיֵּלֶךְ יְקֹוָק כַּאֲשֶׁר כִּלָּה לְדַבֵּר אֶל־אַבְרָהָם וְאַבְרָהָם שָׁב לִמְקֹמוֹ׃ **פרק יט** (א) וַיָּבֹאוּ שְׁנֵי הַמַּלְאָכִים סְדֹמָה בָּעֶרֶב וְלוֹט יֹשֵׁב בְּשַׁעַר־סְדֹם וַיַּרְא־לוֹט וַיָּקָם לִקְרָאתָם וַיִּשְׁתַּחוּ אַפַּיִם אָרְצָה׃ (ב) וַיֹּאמֶר הִנֶּה נָא־אֲדֹנַי סוּרוּ נָא אֶל־בֵּית עַבְדְּכֶם וְלִינוּ וְרַחֲצוּ רַגְלֵיכֶם וְהִשְׁכַּמְתֶּם וַהֲלַכְתֶּם לְדַרְכְּכֶם וַיֹּאמְרוּ לֹּא כִּי בָרְחוֹב נָלִין׃ (ג) וַיִּפְצַר־בָּם מְאֹד וַיָּסֻרוּ אֵלָיו וַיָּבֹאוּ אֶל־בֵּיתוֹ וַיַּעַשׂ לָהֶם מִשְׁתֶּה וּמַצּוֹת אָפָה וַיֹּאכֵלוּ׃

רש"י

יח:כז ואנכי עפר ואפר - וכבר הייתי ראוי להיות עפר על ידי המלכים, ואפר על ידי נמרוד, לולי רחמיך אשר עמדו לי׃

יח:לב אולי ימצאון שם עשרה - על פחות לא בקש. אמר דור המבול היו שמונה, נח ובניו ונשיהם ולא הצילו על דורם, ועל תשעה על ידי צירוף כבר בקש ולא מצא׃

יח:לג וילך ה' וגו' - כיון שנשתתק הסניגור הלך לו הדיין׃

ואברהם שב למקומו - נסתלק הדיין נסתלק הסניגור והקטיגור מקטרג, ולפיכך (יט א) ויבאו שני המלאכים סדומה [בערב] להשחית. אחד להשחית את סדום ואחד להציל את לוט, והוא אותו שבא לרפאות את אברהם. והשלישי שבא לבשר את שרה, כיון שעשה שליחותו נסתלק לו׃

יט:א המלאכים - ולהלן קראם אנשים, כשהיתה שכינה עמהם קראם אנשים. דבר אחר אצל אברהם שכחו גדול והיו המלאכים תדירין אצלו כאנשים קראם אנשים, ואצל לוט קראם מלאכים׃

בערב - וכי כל כך שהו המלאכים מחברון לסדום, אלא מלאכי רחמים היו, וממתינים שמא יוכל אברהם ללמד עליהם סניגוריא׃

ולוט ישב בשער סדום - ישב כתיב אותו היום מינוהו שופט עליהם׃

וירא לוט וגו' - מבית אברהם למד לחזור על האורחים׃

רמב"ן

אלהים, וכל שכן במדת רחמים שהוא שופט כל הארץ, והוא העושה משפט, כענין ויגבה ה' צבאות במשפט (ישעיה ה טז), ואמרנו (ברכות יב ב) המלך המשפט. וזהו ענין הכפל חלילה לך. והקב"ה הודה שישא לכל המקום בעבורם, כי במדת רחמים יתנהג עמהם. ומה שיודיע אליך כל הענין, היות ויאמר ה' כתוב יו"ד ה"א, וכל אשר הזכיר אברהם אל"ף דל"ת. והנה זה מבואר׃

רש"י (המשך)

יט:ב הנה נא אדני - הנה נא אתם אדונים לי אחר שעברתם עלי. דבר אחר הנה נא צריכים אתם לתת לב על הרשעים הללו שלא יכירו בכם. וזו היא עצה נכונה׃

סורו נא - עקמו את הדרך לביתי דרך עקלתון, שלא יכירו שאתם נכנסין שם לכך נאמר סורו, בבראשית רבה (נ ז)׃

ולינו ורחצו רגליכם - וכי דרכן של בני אדם ללון תחלה ואחר כך לרחוץ, ועוד שהרי אברהם אמר להם תחלה (יח ד) ורחצו רגליכם. אלא כך אמר לוט אם כשיבאו אנשי סדום ויראו שכבר רחצו רגליהם, יעלילו עלי ויאמרו כבר עברו שני ימים או שלשה שבאו לביתך ולא הודעתנו, לפיכך אמר מוטב שיתעכבו כאן באבק רגליהם שיהיו נראין כמו שבאו עכשיו, לפיכך אמר לינו תחלה ואחר כך רחצו׃

גור אריה

אחד, שג' כוונות היו לו בדברים אלו; כי הדברים אשר דבר אברהם היו קצת קשים, והם עם זה פיוס, שהיה מפייס אותו שאמר "אולי יש חמשים צדיקים" (פסוק כד), וזה פיוס להקב"ה שיעשה בשביל הצדיקים, וגם היה מכוין בתפילה, שהיה מתפלל שיעשה זה הקדוש ברוך הוא דרך תפילה, וזה ברור. ודע כי רז"ל במדרש הזה (ב"ר מט, ח) רמזו דבר נעלם מאד, כי כיון אברהם נגד שלשה שמות 'אל' 'אלהים' 'ה'". כי נגד שם 'אלהים' שהוא מדת הדין דבר קשות - מלחמה, ונגד שם 'אל' הוא מדת החסד - דבר פיוס. ונגד ה' המיוחד אליו התפלה והרחמים. והוא נגד "הגדול הגבור והנורא" (דברים י, יז), כי המלחמה כנגד "הגיבור", ונגד "הגדול" הוא מדבר פיוס, כי מצד גדולתו יש לדבר אליו פיוס, ומצד גדולתו עושה חסד. ונגד "הנורא" יש להתפלל דרך תפילה, והבן זה׃

(ד) טֶרֶם יִשְׁכָּבוּ וְאַנְשֵׁי הָעִיר אַנְשֵׁי סְדֹם נָסַבּוּ עַל־הַבַּיִת מִנַּעַר וְעַד־זָקֵן כָּל־הָעָם מִקָּצֶה׃ (ה) וַיִּקְרְאוּ אֶל־לוֹט וַיֹּאמְרוּ לוֹ אַיֵּה הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר־בָּאוּ אֵלֶיךָ הַלָּיְלָה הוֹצִיאֵם אֵלֵינוּ וְנֵדְעָה אֹתָם׃ (ו) וַיֵּצֵא אֲלֵהֶם לוֹט הַפֶּתְחָה וְהַדֶּלֶת סָגַר אַחֲרָיו׃ (ז) וַיֹּאמֶר אַל־נָא אַחַי תָּרֵעוּ׃ (ח) הִנֵּה־נָא לִי שְׁתֵּי בָנוֹת אֲשֶׁר לֹא־יָדְעוּ אִישׁ אוֹצִיאָה־נָּא אֹתָהֶן אֲלֵיכֶם וַעֲשׂוּ לָהֶן כַּטּוֹב בְּעֵינֵיכֶם רַק לָאֲנָשִׁים הָאֵל אַל־תַּעֲשׂוּ דָבָר כִּי־עַל־כֵּן בָּאוּ בְּצֵל קֹרָתִי׃ (ט) וַיֹּאמְרוּ| גֶּשׁ־הָלְאָה וַיֹּאמְרוּ הָאֶחָד בָּא־לָגוּר וַיִּשְׁפֹּט שָׁפוֹט עַתָּה נָרַע לְךָ מֵהֶם וַיִּפְצְרוּ בָאִישׁ בְּלוֹט מְאֹד וַיִּגְּשׁוּ לִשְׁבֹּר הַדָּלֶת׃ (י) וַיִּשְׁלְחוּ הָאֲנָשִׁים אֶת־יָדָם וַיָּבִיאוּ אֶת־לוֹט אֲלֵיהֶם הַבָּיְתָה וְאֶת־הַדֶּלֶת סָגָרוּ׃ (יא) וְאֶת־הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר־פֶּתַח הַבַּיִת הִכּוּ בַּסַּנְוֵרִים מִקָּטָן וְעַד־גָּדוֹל וַיִּלְאוּ לִמְצֹא הַפָּתַח׃ (יב) וַיֹּאמְרוּ הָאֲנָשִׁים אֶל־לוֹט עֹד מִי־לְךָ פֹּה חָתָן וּבָנֶיךָ וּבְנֹתֶיךָ וְכֹל אֲשֶׁר־לְךָ בָּעִיר הוֹצֵא מִן־הַמָּקוֹם׃ (יג) כִּי־מַשְׁחִתִים אֲנַחְנוּ אֶת־הַמָּקוֹם הַזֶּה כִּי־גָדְלָה צַעֲקָתָם אֶת־פְּנֵי יְקֹוָק וַיְשַׁלְּחֵנוּ יְקֹוָק לְשַׁחֲתָהּ׃ (יד) וַיֵּצֵא לוֹט וַיְדַבֵּר| אֶל־חֹתָנָיו| לֹקְחֵי בְנֹתָיו וַיֹּאמֶר קוּמוּ צְאוּ מִן־הַמָּקוֹם הַזֶּה כִּי־מַשְׁחִית יְקֹוָק אֶת־הָעִיר וַיְהִי כִמְצַחֵק בְּעֵינֵי חֲתָנָיו׃ (טו) וּכְמוֹ הַשַּׁחַר עָלָה וַיָּאִיצוּ הַמַּלְאָכִים בְּלוֹט לֵאמֹר קוּם| קַח אֶת־אִשְׁתְּךָ וְאֶת־שְׁתֵּי בְנֹתֶיךָ הַנִּמְצָאֹת פֶּן־תִּסָּפֶה בַּעֲוֹן הָעִיר׃ (טז) וַיִּתְמַהְמָהּ| וַיַּחֲזִיקוּ הָאֲנָשִׁים בְּיָדוֹ וּבְיַד־אִשְׁתּוֹ וּבְיַד שְׁתֵּי בְנֹתָיו בְּחֶמְלַת יְקֹוָק עָלָיו וַיּוֹצִאֻהוּ וַיַּנִּחֵהוּ מִחוּץ לָעִיר׃ (יז) וַיְהִי כְהוֹצִיאָם אֹתָם הַחוּצָה וַיֹּאמֶר הִמָּלֵט עַל־נַפְשֶׁךָ אַל־תַּבִּיט אַחֲרֶיךָ וְאַל־תַּעֲמֹד בְּכָל־הַכִּכָּר הָהָרָה הִמָּלֵט פֶּן־תִּסָּפֶה׃ (יח) וַיֹּאמֶר לוֹט אֲלֵהֶם אַל־נָא אֲדֹנָי׃

רש"י

יט:ד כל העם מקצה - מקצה העיר עד הקצה, שאין אחד מהם מוחה בידם, שאפילו צדיק אחד אין בהם׃

יט:ה ונדעה אתם - במשכב זכר, כמו (פסוק ח) אשר לא ידעו איש׃

יט:טז ויתמהמה - כדי להציל את ממונו׃

יט:יז המלט על נפשך - דייך להציל נפשות, אל תחוס על הממון׃

אל תביט אחריך - אתה הרשעת עמהם, ובזכות אברהם אתה ניצול, אינך כדאי לראות בפורענותם ואתה ניצול׃

ההרה המלט - אצל אברהם ברח, שהוא יושב בהר,

רמב"ן

יט:ה ההכרח שהביא להפיכת סדום

ונדעה אותם - כוונתם לכלות את הרגל מביניהם, כדברי רבותינו (סנהדרין קט א), כי חשבו שבעבור טובת ארצם שהיא כגן ה' יבאו שם רבים, והם היו מואסי הצדקה, אבל לוט בעשרו וממונו בא אליהם, או שבקש מהם רשות או שקבלוהו לכבוד אברהם, והכתוב מעיד שזאת כוונתם, שנאמר (יחזקאל טז מט) הנה זה היה עון סדום אחותך גאון שבעת לחם ושלות השקט היה לה ולבנותיה ויד עני ואביון לא החזיקה. ומה שאמר (לעיל יג יג) רעים וחטאים להי' מאד, שהיו מכעיסים ומורדים בשלותם ובענוי האביונים, והוא שאמר (יחזקאל טז נ) ותגבהינה ותעשינה תועבה לפני ואסיר אתהן כאשר ראיתי׃

ועל דעת רבותינו (עיין סנהדרין קט א) היו בהם כל מדות רעות, אבל נגמר דינם על אותו העון מפני שלא החזיקו יד עני ואביון, כי היו תדירים באותו עון יותר מכולם, וגם כי כל העמים עושים צדקות עם ריעיהם ועם ענייהם, לא היה בכל הגוים כסדום לאכזריות׃

ודע, כי משפט סדום היה למעלת ארץ ישראל, כי היא מכלל נחלת ה' ואינה סובלת אנשי תועבות, וכאשר תקיא את הגוי כלו מפני תועבותם הקדימה וקאתה את העם הזה שהיו רעים מכולם לשמים ולבריות. ושממו עליהם השמים והארץ והושחתה הארץ בלא רפואה לעולם, מפני שבעבור טובה נתגאו, וראה הקדוש ברוך הוא שיהיה לאות לבני מרי לישראל העתידים לירשה כאשר התרה בהן גפרית ומלח שרפה כל ארצה

רמב"ן (המשך)

כמהפכת סדום ועמורה אדמה וצבויים אשר הפך ה' באפו ובחמתו (דברים כט כב)׃

כי יש באומות רעים וחטאים מאד ולא עשה בהם ככה, אבל למעלת הארץ הזאת היה הכל, כי שם היכל ה'. ועוד אני עתיד לבאר זה בסדר אחרי מות (ויקרא יח כד), אם יחייני הממית והמחיה׃

יט:ח ההבדל בין המעשה הזה ובין פלגש בגבעה

אוציאה נא אתהן אליכם - מתוך שבחו של האיש הזה באנו לידי גנותו, שהיה טורח מאד על אכסניא שלו להציל אותם מפני שבאו בצל קורתו, אבל שיפייס אנשי העיר בהפקר בנותיו אין זה

(יט) הִנֵּה־נָ֣א מָצָ֤א עַבְדְּךָ֙ חֵ֣ן בְּעֵינֶ֔יךָ וַתַּגְדֵּ֣ל חַסְדְּךָ֔ אֲשֶׁ֥ר עָשִׂ֖יתָ עִמָּדִ֑י לְהַחֲיֹ֣ות אֶת־נַפְשִׁ֗י וְאָנֹכִ֤י לֹא־אוּכַל֙ לְהִמָּלֵ֣ט הָהָ֔רָה פֶּן־תִּדְבָּקַ֥נִי הָרָעָ֖ה וָמַ֥תִּי׃ (כ) הִנֵּה־נָ֣א הָעִ֤יר הַזֹּאת֙ קְרֹבָ֣ה לָנ֔וּס וְשָׁמָּ֖ה וְהִ֣וא מִצְעָ֑ר אִמָּלְטָ֥ה נָּ֛א שָׁמָּ֖ה הֲלֹ֣א מִצְעָ֑ר וְתִחְיֶ֖ינָה נַפְשִֽׁי׃ (כא) וַיֹּ֥אמֶר אֵלָ֖יו הִנֵּה֙ נָשָׂ֣אתִי פָנֶ֔יךָ גַּם֙ לַדָּבָ֣ר הַזֶּ֔ה לְבִלְתִּ֥י הָפְכִּ֖י אֶת־הָעִ֥יר אֲשֶׁר־דִּבַּ֥רְתָּ׃ (כב) מַהֵ֣ר הִמָּלֵ֔ט שָׁ֥מָּה כִּ֛י לֹא־אוּכַ֥ל לַעֲשֹׂ֖ות דָּבָ֑ר עַד־בֹּאֲךָ֥ שָׁמָּ֖ה עַל־כֵּ֥ן קָרָ֛א שֵׁם־הָעִ֖יר צֹֽוַעַר׃ (כג) הַשֶּׁ֥מֶשׁ יָצָ֖א עַל־הָאָ֑רֶץ וְלוֹט֙ בָּ֣א צֹ֔עַרָה׃ (כד) וַיקֹ֤וָק הִמְטִיר֙ עַל־סְדֹ֣ם וְעַל־עֲמֹרָ֔ה גָּפְרִ֖ית וָאֵ֑שׁ מֵאֵ֥ת יְקֹוָ֖ק מִן־הַשָּׁמָֽיִם׃ (כה) וַיַּהֲפֹ֗ךְ אֶת־הֶעָרִ֤ים הָאֵל֙ וְאֵ֣ת כָּל־הַכִּכָּ֔ר וְאֵת֙ כָּל־יֹשְׁבֵ֣י הֶעָרִ֔ים וְצֶ֖מַח הָאֲדָמָֽה׃ (כו) וַתַּבֵּ֥ט אִשְׁתֹּ֖ו מֵאַחֲרָ֑יו וַתְּהִ֖י נְצִ֥יב מֶֽלַח׃ (כז) וַיַּשְׁכֵּ֤ם אַבְרָהָם֙ בַּבֹּ֔קֶר אֶל־הַמָּקֹ֕ום אֲשֶׁר־עָמַ֥ד שָׁ֖ם אֶת־פְּנֵ֥י יְקֹוָֽק׃ (כח) וַיַּשְׁקֵ֖ף עַל־פְּנֵ֣י סְדֹ֑ם וְעַ֨ל־כָּל־פְּנֵ֤י אֶֽרֶץ֙ הַכִּכָּ֔ר וַיַּ֕רְא וְהִנֵּ֥ה עָלָ֖ה קִיטֹ֥ר הָאָ֑רֶץ כְּקִיטֹ֖ר הַכִּבְשָֽׁן׃ (כט) וַיְהִ֗י בְּשַׁחֵ֤ת אֱלֹהִים֙ אֶת־עָרֵ֣י הַכִּכָּ֔ר וַיִּזְכֹּ֣ר אֱלֹהִ֔ים אֶת־אַבְרָהָ֑ם וַיְשַׁלַּ֤ח אֶת־לוֹט֙ מִתֹּ֣וךְ הַהֲפֵכָ֔ה בַּהֲפֹ֖ךְ אֶת־הֶעָרִ֥ים אֲשֶׁר־יָשַׁ֖ב בָּהֶ֥ן לוֹֽט׃

רש"י

יט:יט פן תדבקני הרעה - כשהייתי אצל אנשי סדום היה הקדוש ברוך הוא רואה מעשי ומעשי בני העיר, והייתי נראה צדיק וכדאי להנצל, וכשאבא אצל צדיק אני כרשע. וכן אמרה הצרפית לאליהו (מ"א יז יח) כי באת אלי להזכיר את עוני, עד שלא באת אצלי היה הקדוש ברוך הוא רואה מעשי ומעשי עמי ואני צדקת ביניהם, ומשבאת אצלי לפי מעשיך אני רשעה:

יט:כא גם לדבר הזה - לא דייך שאתה ניצול, אלא אף כל העיר אציל בגללך:

יט:כב כי לא אוכל לעשות - זהו עונשן של מלאכים, על שאמרו (פסוק יג) כי משחיתים אנחנו, ותלו הדבר בעצמן, לפיכך לא זזו משם עד שהוזקקו לומר שאין הדבר ברשותן:

כי לא אוכל - לשון יחיד, מכאן אתה למד שהאחד הופך והאחד מציל, שאין שני מלאכים נשלחים לדבר אחד:

יט:כד וה' המטיר - כל מקום שנאמר וה' הוא וביתא דינו:

המטיר על סדום - בעלות השחר, כמו שנאמר לעיל (פסוק טו) וכמו השחר עלה, שעה שהלבנה עומדת ברקיע עם החמה, לפי שהיו מהם עובדין לחמה ומהם ללבנה, אמר הקדוש ברוך הוא אם אפרע מהם ביום יהיו עובדי לבנה אומרים אילו היה בלילה כשהלבנה מושלת לא היינו חרבין, ואם אפרע מהם בלילה יהיו עובדי החמה אומרים אילו היה ביום כשהחמה מושלת לא היינו חרבים, לכך כתיב וכמו השחר עלה ונפרע מהם בשעה שהחמה והלבנה מושלים:

מן השמים - והוא שאמר הכתוב (איוב לו לא) כי בם ידין עמים וגו', כשבא ליסר הבריות מביא עליהם אש מן השמים כמו שעשה לסדום, וכשבא להוריד המן מן השמים לישראל (שמות טז ד) הנני ממטיר לכם לחם מן השמים:

יט:כו ותהי נציב מלח - במלח חטאה ובמלח לקתה. אמר לה תני מעט מלח לאורחים הללו, אמרה לו אף המנהג הרע הזה אתה בא להנהיג במקום הזה:

יט:כט ויזכור אלהים את אברהם - מהו זכירתו של אברהם על לוט, נזכר שהיה לוט יודע ששרה אשתו של אברהם, ושמע

רמב"ן

כי אם רוע לב, שלא היה ענין הזמה בנשים מרוחק בעיניו, ולא היה עושה לבנותיו חמס גדול כפי דעתו:

לכך אמרו רבותינו (תנחומא וירא יב) בנוהג שבעולם אדם מוסר עצמו על בנותיו ועל אשתו והורג או נהרג, וזה מוסר בנותיו להתעולל בהן, אמר לו הקדוש ברוך הוא לעצמך אתה משמרן. והנה לוט היה מתירא עליהם כי היה חושב שהם אנשים, אבל כאשר הכו בסנורים את אנשי העיר ואמרו לו כי משחיתים אנחנו את המקום הזה וישלחנו ה' לשחתה, אז הכיר בהם והאמין לעשות כל אשר צוו:

ודע והבן כי ענין פילגש בגבעה (שופטים יט) אף על פי שהוא נדמה לענין הזה איננו כמוהו לרוע, כי הרשעים ההם לא היה דעתם לכלות הרגל ממקומם, אבל היו שטופי זמה ורצונם במשכב האיש האורח, וכאשר הוציאו אליהם פילגשו נתפייסו בה. והאיש הזקן שאמר להם הנה בתי הבתולה ופילגשהו אוציאה נא אותם ועשו להם הטוב בעיניכם (שם יט כד), יודע היה שלא יחפצו בבתו ולא יעשו עמה רעה, ועל כן לא אבו לשמוע לו, וכאשר הוציא את פילגשו לבדה שתקו ממנו. והאיש בעל הבית גם האורח כולם היו חפצים להציל את האיש בפילגשו, כי פילגש היתה לא אשת איש, וכבר זנתה עליו:

ובפרץ ההוא עוד לא היו בו כל אנשי העיר כאשר בסדום שנאמר בו "מנער ועד זקן כל העם מקצה", אבל בגבעה נאמר והנה אנשי העיר "אנשי בני בליעל" (שם יט כב), מקצתם שהיו שרים ותקיפים בעיר, כמו שאמר האיש (שם כ ה) ויקומו עלי בעלי הגבעה, ועל כן לא מיחו האחרים בידם:

והנה פנות כל העם מכל שבטי ישראל רצו לעשות גדר גדול בדבר להמית אותם, שנאמר (שם כ יג) ועתה תנו את האנשים בני בליעל אשר בגבעה ונמיתם. ודבר ברור הוא שלא היו חייבין מיתה בדין תורה, שלא עשו מעשה זולתי ענוי הפילגש הזונה, ולא נתכוונו למיתה שלה, וגם לא מתה בידם, וישלחוה מאתם כעלות השחר, והלכה מאתם לבית אדוניה ואחר כך מתה, אולי נחלשה מרוב הביאות ונתקררה בפתח עד האור ומתה שם. אבל

(לא) וַיַּעַל לוֹט מִצֹּוַעַר וַיֵּשֶׁב בָּהָר וּשְׁתֵּי בְנֹתָיו עִמּוֹ כִּי יָרֵא לָשֶׁבֶת בְּצֹוַעַר וַיֵּשֶׁב בַּמְּעָרָה הוּא וּשְׁתֵּי בְנֹתָיו: (לב) וַתֹּאמֶר הַבְּכִירָה אֶל־הַצְּעִירָה אָבִינוּ זָקֵן וְאִישׁ אֵין בָּאָרֶץ לָבוֹא עָלֵינוּ כְּדֶרֶךְ כָּל־הָאָרֶץ: (לג) לְכָה נַשְׁקֶה אֶת־אָבִינוּ יַיִן וְנִשְׁכְּבָה עִמּוֹ וּנְחַיֶּה מֵאָבִינוּ זָרַע:

רש"י

שאמר אברהם במצרים על שרה (יב יט) אחותי היא, ולא גילה הדבר, שהיה חס עליו, לפיכך חס הקדוש ברוך הוא עליו:

יט:לא ואיש אין בארץ - סבורות היו שכל העולם נחרב כמו בדור המבול:

רמב"ן (המשך)

שלמי תודה כי ראו עצמם כאלו כלם פלטים מחרב בנימין, וזה משפט כל הנמלטים להקריב תודה, כענין שנאמר (תהלים קז כב) ויזבחו זבחי תודה ויספרו מעשיו ברנה, וכתוב (שם כז ו) ועתה ירום ראשי על אויבי סביבותי ואזבחה באהלו זבחי תרועה אשירה ואזמרה לה':

והנה היו בשני הימים המתים מישראל ארבעים אלף, ומבנימן נפלו בסוף כ"ה אלפים אנשי חיל (שופטים כ לה), ומעיר מתום עד כל הנמצא (שם כ מח), רבים. ויתכן שיהיו ט"ו אלפים בין אנשים ונשים והטף, והיה עונש שתי הכתות בשוה:

ומה נכבדו דברי רבותינו (סנהדרין קג ב) שהיה הקצף בפסלו של מיכה, אמר הקדוש ברוך הוא בכבודי לא מחיתם, בכבוד בשר ודם מחיתם. לומר, בכבודי לא מחיתם במחוייבי מיתה ופושטים ידיהם בעיקר, בכבוד בשר ודם מחיתם יותר משורת הדין. ועל כן סכל עצת שתי הכתות ואמץ את לבבם ולא זכרו ברית אחים:

ואחר המעשה נתחרטו, כמו שנאמר (שופטים כא ב) ויבא העם בית אל וישבו שם עד הערב לפני האלהים ויבכו בכי גדול ויאמרו למה ה' אלהי ישראל היתה זאת בישראל להפקד היום מישראל שבט אחד. כי הכירו טעותם ועונשם. והנה בדרך גרא פירשנו ענין מהותם ואינו מבואר, והזכרנו סיבותיו:

יט:לב למה הסתירו בנותיו של לוט את מעשיהן

וטעם ונחיה מאבינו זרע - באולי כי אמרו נעשה אנחנו המעשה הראוי לנו, כי ירחם האלהים ונוליד זכר ונקבה ויתקיים העולם מהם, כי עולם חסד יבנה (תהלים פט ג), ולא לחנם הצילנו ה'. והנה היו צנועות ולא רצו לאמר לאביהם שישא אותן, כי בן נח מותר בבתו (סנהדרין נח ב). או שהיה הדבר מכוער מאד בעיני הדורות ההם ולא נעשה כן מעולם, וכן רבותינו בהגדות מגנים את לוט מאד (נזיר כג א):

רמב"ן

מפני שהיו חפצים ואומרים לעשות נבלה כאנשי סדום ראו השבטים לעשות סייג לתורה שלא יעשה ולא יאמר כן בישראל, כמו שאמרו ונבערה רעה מישראל (שם). וזה הדין הוא ממה שאמרו רבותינו (סנהדרין מו א) בית דין מכין ועונשין שלא מן התורה ולא לעבור על דברי תורה אלא לעשות סייג לתורה:

ושבט בנימין לא הסכימו בדבר זה שלא היה בהם חיוב מיתה בענוי הפלגש. ואולי הקפידו עוד בני בנימין על אשר לא שלחו להם מתחילה, ועשו ההסכמה שלא מדעתם. ולפי דעתי שזה ענשם של ישראל להנגף בתחילה, מפני שלא היתה המלחמה נעשית מן הדין, והגדר עצמו על שבט בנימין היה מוטל לעשותו, ולא עליהם, שמצוה על השבט לדון את שבטו (ספרי קמד):

והנה שתי הכתות ראויות להענש, כי בנימין מרשיע שאינו חושש ליסר הרעים ולא לגעור בהם כלל, וישראל עושין מלחמה שלא מן הדין, וגם את פי ה' לא שאלו בזה. אבל אמרו מי יעלה לנו בתחלה למלחמה על בני בנימין (שופטים כ יח), כי מעצמם הסכימו למלחמה על כל פנים. וכן לא שאלו בענין הנצוח "אם תתנם בידי", כי בטחו בזרוע בשר שהיו רבים מאד, כי עתה כמוהם עשרה פעמים ויותר. ולא שאלו אלא "מי יעלה לנו בתחלה", והוא כמו גורל ביניהם. אולי היה כל שבט אומר "לא אעלה אני תחלה", או אומר "אני ראשון", והקב"ה השיב כפי שאלתם יהודה בתחלה, לאמור כי יהודה הוא בראש לעולם, כי ביהודה בחר ה' לנגיד (דהי"א כח ד), ולכך לא אמר "יהודה יעלה" כשאר המקומות (עיין שופטים א ב), כי לא הרשה אותם, אבל לא מנעם, ולא אמר להם "לא תעלו ולא תלחמו" מפני ענשו של בנימין:

והנה הלך השם עם שניהם בקרי והניחם למקרים. ובני בנימין היו גבורים, ועריהם בצורות, והשחיתו בישראל הבוטחים בזרוע בשר, והוסיפו עונש על ענשם, כי די היה להם להבריח ישראל מן הגבעה, והם הכו בהם למשחית איבת עולם והפילו מהם עם רב ועצום כ"ב אלפים. והנה ישראל כאשר הכו מכה רבה נודעה להם שגגתם, כי עשו מלחמה עם אחיהם שלא ברשות גבוה ושלא כדין תורה, ועל כן שאלו ביום השני האוסיף לגשת למלחמה עם בני בנימין אחי (שם כ כג). והזכירו עתה האחוה, לשאול אם הוא אוסר עליהם המלחמה, והשם הרשה אותם עתה ביום השני, ואמר עלו אליו, כי עתה מותר להם לדרוש דם אחיהם השפוך. והם לא שאלו הנצוח, כי עדיין היו בוטחים ברובם לנצח על כל פנים, והשם לא באר להם רק כי המלחמה מותרת להם. ומפני שעדיין לא נתכפר ענשם הראשון נפלו מהם גם ביום השני י"ח אלפים:

וביום השלישי גזרו תענית ויצומו ויבכו לפני ה', והקריבו עולות לכפר על הרהורי הלב אשר בטחו בזרועם והקריבו שלמים והם

(לג) וַתַּשְׁקֶיןָ אֶת־אֲבִיהֶן יַיִן בַּלַּיְלָה הוּא וַתָּבֹא הַבְּכִירָה וַתִּשְׁכַּב אֶת־אָבִיהָ וְלֹא־יָדַע בְּשִׁכְבָהּ וּבְקוּמָהּ׃ (לד) וַיְהִי מִמָּחֳרָת וַתֹּאמֶר הַבְּכִירָה אֶל־הַצְּעִירָה הֵן שָׁכַבְתִּי אֶמֶשׁ אֶת־אָבִי נַשְׁקֶנּוּ יַיִן גַּם־ הַלַּיְלָה וּבֹאִי שִׁכְבִי עִמּוֹ וּנְחַיֶּה מֵאָבִינוּ זָרַע׃ (לה) וַתַּשְׁקֶיןָ גַּם בַּלַּיְלָה הַהוּא אֶת־אֲבִיהֶן יָיִן וַתָּקָם הַצְּעִירָה וַתִּשְׁכַּב עִמּוֹ וְלֹא־יָדַע בְּשִׁכְבָהּ וּבְקוּמָהּ׃ (לו) וַתַּהֲרֶיןָ שְׁתֵּי בְנוֹת־לוֹט מֵאֲבִיהֶן׃ (לז) וַתֵּלֶד הַבְּכִירָה בֵּן וַתִּקְרָא שְׁמוֹ מוֹאָב הוּא אֲבִי־מוֹאָב עַד־ הַיּוֹם׃ (לח) וְהַצְּעִירָה גַּם־הִוא יָלְדָה בֵּן וַתִּקְרָא שְׁמוֹ בֶּן־עַמִּי הוּא אֲבִי בְנֵי־עַמּוֹן עַד־הַיּוֹם׃ {ס} **פרק כ** (א) וַיִּסַּע מִשָּׁם אַבְרָהָם אַרְצָה הַנֶּגֶב וַיֵּשֶׁב בֵּין קָדֵשׁ וּבֵין שׁוּר וַיָּגָר בִּגְרָר׃ (ב) וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל־שָׂרָה אִשְׁתּוֹ אֲחֹתִי הִוא וַיִּשְׁלַח אֲבִימֶלֶךְ מֶלֶךְ גְּרָר וַיִּקַּח אֶת־שָׂרָה׃ (ג) וַיָּבֹא אֱלֹהִים אֶל־אֲבִימֶלֶךְ בַּחֲלוֹם הַלָּיְלָה וַיֹּאמֶר לוֹ הִנְּךָ מֵת עַל־הָאִשָּׁה אֲשֶׁר־לָקַחְתָּ וְהִוא בְּעֻלַת בָּעַל׃ (ד) וַאֲבִימֶלֶךְ לֹא קָרַב אֵלֶיהָ וַיֹּאמַר אֲדֹנָי הֲגוֹי גַּם־צַדִּיק תַּהֲרֹג׃ (ה) הֲלֹא הוּא אָמַר־ לִי אֲחֹתִי הִוא וְהִיא־גַם־הִוא אָמְרָה אָחִי הוּא בְּתָם־לְבָבִי וּבְנִקְיֹן כַּפַּי עָשִׂיתִי זֹאת׃ (ו) וַיֹּאמֶר אֵלָיו הָאֱלֹהִים בַּחֲלֹם גַּם אָנֹכִי יָדַעְתִּי כִּי בְתָם־לְבָבְךָ עָשִׂיתָ זֹּאת וָאֶחְשָׂךְ גַּם־אָנֹכִי אוֹתְךָ מֵחֲטוֹ־לִי עַל־כֵּן לֹא־נְתַתִּיךָ לִנְגֹּעַ אֵלֶיהָ׃ (ז) וְעַתָּה הָשֵׁב אֵשֶׁת־הָאִישׁ כִּי־נָבִיא הוּא וְיִתְפַּלֵּל בַּעַדְךָ וֶחְיֵה וְאִם־אֵינְךָ מֵשִׁיב דַּע כִּי־מוֹת תָּמוּת אַתָּה וְכָל־אֲשֶׁר־ לָךְ׃ (ח) וַיַּשְׁכֵּם אֲבִימֶלֶךְ בַּבֹּקֶר וַיִּקְרָא לְכָל־עֲבָדָיו וַיְדַבֵּר אֶת־כָּל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בְּאָזְנֵיהֶם וַיִּירְאוּ הָאֲנָשִׁים מְאֹד׃ (ט) וַיִּקְרָא אֲבִימֶלֶךְ לְאַבְרָהָם וַיֹּאמֶר לוֹ מֶה־עָשִׂיתָ לָּנוּ וּמֶה־חָטָאתִי לָךְ כִּי־הֵבֵאתָ עָלַי וְעַל־ מַמְלַכְתִּי חֲטָאָה גְדֹלָה מַעֲשִׂים אֲשֶׁר לֹא־יֵעָשׂוּ עָשִׂיתָ עִמָּדִי׃ (י) וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ אֶל־אַבְרָהָם מָה רָאִיתָ כִּי עָשִׂיתָ אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה׃ (יא) וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם כִּי אָמַרְתִּי רַק אֵין־יִרְאַת אֱלֹהִים בַּמָּקוֹם הַזֶּה וַהֲרָגוּנִי עַל־דְּבַר אִשְׁתִּי׃ (יב) וְגַם־אָמְנָה אֲחֹתִי בַת־ אָבִי הִוא אַךְ לֹא בַת־אִמִּי וַתְּהִי־לִי לְאִשָּׁה׃

רש״י

יט:לג ותשקין וגו׳ - יין נזדמן להן במערה להוציא מהן שני אומות׃

ותשכב את אביה - ובצעירה כתיב (פסוק לה) ותשכב עמו, צעירה לפי שלא פתחה בזנות אלא אחותה למדתה, חיסד עליה הכתוב ולא פירש גנותה. אבל בכירה שפתחה בזנות פרסמה הכתוב במפורש׃

ובקומה - של בכירה נקוד, לומר הרי הוא כאילו לא נכתב, לומר שבקומה ידע ואף על פי כן לא נשמר ליל שני מלשתות (אמר רבי לוי כל מי שהוא להוט אחר בולמוס של עריות לסוף מאכילים אותו מבשרו)׃

יט:לו ותהרין וגו׳ - אף על פי שאין האשה מתעברת מביאה ראשונה, אלו שלטו בעצמן והוציאו ערותן לחוץ ונתעברו מביאה ראשונה׃

יט:לז מואב - זו שלא היתה צנועה פירשה שמאביה הוא, אבל צעירה קראתו בלשון נקיה, וקבלה שכר בימי משה, שנאמר בבני עמון (דברים ב יט) אל תתגר בם כלל, ובמואב לא הזהיר אלא שלא ילחם בם, אבל לצערן התיר לו׃

כ:א ויסע משם אברהם - כשראה שחרבו הכרכים ופסקו העוברים והשבים נסע לו משם. דבר אחר להתרחק מלוט שיצא עליו שם רע שבא על בנותיו׃

רש״י (המשך)

כ:ד לא קרב אליה - המלאך מנעו, כמו שנאמר (פסוק ו) לא נתתיך לנגוע אליה׃

הגוי גם צדיק תהרג - אף אם הוא צדיק תהרגנו. שמא כך דרכך לאבד האומות חנם, כך עשית לדור המבול ולדור הפלגה, אף אני אומר שהרגתם על לא דבר, כשם שאתה אומר להרגני׃

כ:ו ידעתי כי בתם לבבך וגו׳ - אמת שלא דמית מתחלה לחטוא אבל נקיון כפים אין כאן׃

לא נתתיך - לא ממך היה שלא נגעת בה אלא חשכתי אני אותך מחטוא, ולא נתתי לך כח, וכן (לקמן לא ז) ולא נתנו אלהים, וכן (שופטים טו א) ולא נתנו אביה לבוא׃

כ:ט מעשים אשר לא יעשו - מכה אשר לא הורגלה לבא על בריה באה לנו על ידך, עצירת כל נקבים, של זרע ושל קטנים ורעי ואזנים וחוטם׃

כ:יא רק אין יראת אלהים - אכסנאי שבא לעיר, על עסקי אכילה ושתיה שואלין אותו או על עסקי אשתו שואלין אותו אשתך היא או אחותך היא׃

כ:יב אחותי בת אבי היא - ובת אב מותרת לבן נח, שאין אבות לגוי. וכדי לאמת דבריו השיבם כן. ואם תאמר והלא בת אחיו היתה, בני בנים הרי הן כבנים והרי היא בתו של תרח, וכן הוא אומר ללוט (יג ח) כי אנשים אחים אנחנו׃

(יג) וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הִתְעוּ אֹתִי אֱלֹהִים מִבֵּית אָבִי וָאֹמַר לָהּ זֶה חַסְדֵּךְ אֲשֶׁר תַּעֲשִׂי עִמָּדִי אֶל כָּל־ הַמָּקוֹם אֲשֶׁר נָבוֹא שָׁמָּה אִמְרִי־לִי אָתְחִי הוּא׃ (יד) וַיִּקַּח אֲבִימֶלֶךְ צֹאן וּבָקָר וַעֲבָדִים וּשְׁפָחֹת וַיִּתֵּן לְאַבְרָהָם וַיָּשֶׁב לוֹ אֵת שָׂרָה אִשְׁתּוֹ׃ (טו) וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ הִנֵּה אַרְצִי לְפָנֶיךָ בַּטּוֹב בְּעֵינֶיךָ שֵׁב׃ (טז) וּלְשָׂרָה אָמַר הִנֵּה נָתַתִּי אֶלֶף כֶּסֶף לְאָחִיךְ הִנֵּה הוּא־ לָךְ כְּסוּת עֵינַיִם לְכֹל אֲשֶׁר אִתָּךְ וְאֵת כֹּל וְנֹכָחַת׃ (יז) וַיִּתְפַּלֵּל אַבְרָהָם אֶל־הָאֱלֹהִים וַיִּרְפָּא אֱלֹהִים אֶת־אֲבִימֶלֶךְ וְאֶת־אִשְׁתּוֹ וְאַמְהֹתָיו וַיֵּלֵדוּ׃ (יח) כִּי־עָצֹר עָצַר יְקֹוָק בְּעַד כָּל־רֶחֶם לְבֵית אֲבִימֶלֶךְ עַל־דְּבַר שָׂרָה אֵשֶׁת אַבְרָהָם׃

{ס} **פרק כא** (א) וַיקֹוָק פָּקַד אֶת־שָׂרָה כַּאֲשֶׁר אָמָר וַיַּעַשׂ יְקֹוָק לְשָׂרָה כַּאֲשֶׁר דִּבֵּר׃ (ב) וַתַּהַר וַתֵּלֶד שָׂרָה לְאַבְרָהָם בֵּן לִזְקֻנָיו לַמּוֹעֵד אֲשֶׁר־דִּבֶּר אֹתוֹ אֱלֹהִים׃ (ג) וַיִּקְרָא אַבְרָהָם אֶת־שֵׁם־בְּנוֹ הַנּוֹלַד־לוֹ אֲשֶׁר־יָלְדָה־לּוֹ שָׂרָה יִצְחָק׃ (ד) וַיָּמָל אַבְרָהָם אֶת־יִצְחָק בְּנוֹ בֶּן־שְׁמֹנַת יָמִים כַּאֲשֶׁר צִוָּה אֹתוֹ אֱלֹהִים׃ (ה) וְאַבְרָהָם בֶּן־מְאַת שָׁנָה בְּהִוָּלֶד לוֹ אֶת יִצְחָק בְּנוֹ׃ (ו) וַתֹּאמֶר שָׂרָה צְחֹק עָשָׂה לִי אֱלֹהִים כָּל־הַשֹּׁמֵעַ יִצְחַק־לִי׃ (ז) וַתֹּאמֶר מִי מִלֵּל לְאַבְרָהָם הֵינִיקָה בָנִים שָׂרָה כִּי־יָלַדְתִּי בֵן לְזִקֻנָיו׃ (ח) וַיִּגְדַּל הַיֶּלֶד וַיִּגָּמַל וַיַּעַשׂ אַבְרָהָם מִשְׁתֶּה גָּדוֹל בְּיוֹם הִגָּמֵל אֶת־יִצְחָק׃ (ט) וַתֵּרֶא שָׂרָה אֶת־בֶּן־הָגָר הַמִּצְרִית אֲשֶׁר־יָלְדָה לְאַבְרָהָם מְצַחֵק׃ (י) וַתֹּאמֶר לְאַבְרָהָם גָּרֵשׁ הָאָמָה הַזֹּאת וְאֶת־בְּנָהּ כִּי לֹא יִירַשׁ בֶּן־הָאָמָה הַזֹּאת עִם־בְּנִי עִם־יִצְחָק׃ (יא) וַיֵּרַע הַדָּבָר מְאֹד בְּעֵינֵי אַבְרָהָם עַל אוֹדֹת בְּנוֹ׃ (יב) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־אַבְרָהָם אַל־יֵרַע בְּעֵינֶיךָ עַל־הַנַּעַר וְעַל־אֲמָתֶךָ כֹּל אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵלֶיךָ שָׂרָה שְׁמַע בְּקֹלָהּ כִּי בְיִצְחָק יִקָּרֵא לְךָ זָרַע׃ (יג) וְגַם אֶת־בֶּן־הָאָמָה לְגוֹי אֲשִׂימֶנּוּ כִּי זַרְעֲךָ הוּא׃ (יד) וַיַּשְׁכֵּם אַבְרָהָם| בַּבֹּקֶר וַיִּקַּח־לֶחֶם וְחֵמַת מַיִם וַיִּתֵּן אֶל־הָגָר שָׂם עַל־שִׁכְמָהּ וְאֶת־הַיֶּלֶד וַיְשַׁלְּחֶהָ וַתֵּלֶךְ וַתֵּתַע בְּמִדְבַּר בְּאֵר שָׁבַע׃ (טו) וַיִּכְלוּ הַמַּיִם מִן־הַחֵמֶת וַתַּשְׁלֶךְ אֶת־הַיֶּלֶד תַּחַת אַחַד הַשִּׂיחִם׃

רש״י

אך לא בת אמי - הרן מאם אחרת היה׃

כ:יד ויתן לאברהם - כדי שיתפייס ויתפלל עליו׃

כ:טו הנה ארצי לפניך - אבל פרעה אמר לו (לעיל יב יט) הנה אשתך קח ולך, לפי שנתיירא שהמצריים שטופי זמה׃

כ:טז ולשרה אמר - אבימלך, לכבודה כדי לפייסה הנה עשיתי לך כבוד זה, נתתי ממון לאחיך שאמרת עליו אחי הוא, הנה הממון והכבוד הזה לך כסות עינים׃

לכל אשר אתך - יכסו עיניהם שלא יקילוך, שאלו השיבותיך ריקנית יש להם לומר לאחר שנתעלל בה החזירה, עכשיו שהוצרכתי לבזבז ממון ולפייסך, יודעים יהיו שעל כרחי השיבותיך ועל ידי נס׃

כא:א וה׳ פקד את שרה וגו׳ - סמך פרשה זו לכאן ללמדך שכל המבקש רחמים על חבירו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחילה, שנאמר (לעיל כ יז) ויתפלל וגו׳ וסמיך ליה וה׳ פקד את שרה שפקד כבר קודם שרפא את אבימלך׃

כא:ו יצחק לי - ישמח עלי. ומדרש אגדה הרבה עקרות נפקדו עמה, הרבה חולים נתרפאו בו ביום, הרבה תפלות נענו עמה, ורב שחוק היה בעולם׃

רש״י (המשך)

כא:ז היניקה בנים שרה - ומהו בנים לשון רבים, ביום המשתה הביאו השרות את בניהן עמהן והיניקה אותם שהיו אומרות לא ילדה שרה אלא אסופי הביאה מן השוק׃

כא:ט מצחק - לשון עבודה זרה, כמו שנאמר (שמות לב ו) ויקומו לצחק. דבר אחר לשון גילוי עריות, כמה דתימא (להלן לט יז) לצחק בי. דבר אחר לשון רציחה כמו (ש״ב ב יד) יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו וגו׳׃

כא:י עם בני וגו׳ - מתשובת שרה כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני אתה למד שהיה מריב עם יצחק על הירושה ואומר אני בכור ונוטל פי שנים, ויוצאים בשדה ונוטל קשתו ויורה בו חצים, כדאת אמר (משלי כו יח - יט) כמתלהלה היורה זקים וגו׳ ואמר הלא משחק אני׃

עם בני עם יצחק - מכיון שהוא בני אפילו אם אינו הגון כיצחק, או הגון כיצחק אפילו אם אינו בני, אין זה כדאי לירש עמו, קל וחומר עם בני עם יצחק ששתיהן בו׃

כא:יא על אודות בנו - ששמע שיצא לתרבות רעה. ופשוטו על שאמרה לו לשלחו׃

כא:יב שמע בקולה - למדנו שהיה אברהם טפל לשרה בנביאות׃

כא:יד לחם וחמת מים - ולא כסף וזהב, לפי שהיה שונאו על שיצא לתרבות רעה׃

(טז) וַתֵּלֶךְ וַתֵּשֶׁב לָהּ מִנֶּגֶד הַרְחֵק כְּמִטַחֲוֵי קֶשֶׁת כִּי אָמְרָה אַל־אֶרְאֶה בְּמוֹת הַיָּלֶד וַתֵּשֶׁב מִנֶּגֶד וַתִּשָּׂא אֶת־קֹלָהּ
וַתֵּבְךְּ׃ (יז) וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת־קוֹל הַנַּעַר וַיִּקְרָא מַלְאַךְ אֱלֹהִים| אֶל־הָגָר מִן־הַשָּׁמַיִם וַיֹּאמֶר לָהּ מַה־ לָּךְ הָגָר אַל־
תִּירְאִי כִּי־שָׁמַע אֱלֹהִים אֶל־קוֹל הַנַּעַר בַּאֲשֶׁר הוּא־שָׁם׃ (יח) קוּמִי שְׂאִי אֶת־הַנַּעַר וְהַחֲזִיקִי אֶת־יָדֵךְ בּוֹ כִּי־לְגוֹי
גָּדוֹל אֲשִׂימֶנּוּ׃ (יט) וַיִּפְקַח אֱלֹהִים אֶת־עֵינֶיהָ וַתֵּרֶא בְּאֵר מָיִם וַתֵּלֶךְ וַתְּמַלֵּא אֶת־הַחֵמֶת מַיִם וַתַּשְׁקְ אֶת־ הַנָּעַר׃
(כ) וַיְהִי אֱלֹהִים אֶת־הַנַּעַר וַיִּגְדָּל וַיֵּשֶׁב בַּמִּדְבָּר וַיְהִי רֹבֶה קַשָּׁת׃ (כא) וַיֵּשֶׁב בְּמִדְבַּר פָּארָן וַתִּקַּח־לוֹ אִמּוֹ אִשָּׁה
מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם׃ {פ} (כב) וַיְהִי בָּעֵת הַהִוא וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ וּפִיכֹל שַׂר־צְבָאוֹ אֶל־אַבְרָהָם לֵאמֹר אֱלֹהִים עִמְּךָ בְּכֹל
אֲשֶׁר־אַתָּה עֹשֶׂה׃ (כג) וְעַתָּה הִשָּׁבְעָה לִּי בֵאלֹהִים הֵנָּה אִם־תִּשְׁקֹר לִי וּלְנִינִי וּלְנֶכְדִּי כַּחֶסֶד אֲשֶׁר־עָשִׂיתִי עִמְּךָ
תַּעֲשֶׂה עִמָּדִי וְעִם־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־גַּרְתָּה בָּהּ׃ (כד) וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אָנֹכִי אִשָּׁבֵעַ׃ (כה) וְהוֹכַח אַבְרָהָם אֶת־אֲבִימֶלֶךְ עַל־
אֹדוֹת בְּאֵר הַמַּיִם אֲשֶׁר גָּזְלוּ עַבְדֵי אֲבִימֶלֶךְ׃ (כו) וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ לֹא יָדַעְתִּי מִי עָשָׂה אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה וְגַם־אַתָּה
לֹא־הִגַּדְתָּ לִּי וְגַם אָנֹכִי לֹא שָׁמַעְתִּי בִּלְתִּי הַיּוֹם׃ (כז) וַיִּקַּח אַבְרָהָם צֹאן וּבָקָר וַיִּתֵּן לַאֲבִימֶלֶךְ וַיִּכְרְתוּ שְׁנֵיהֶם
בְּרִית׃ (כח) וַיַּצֶּב אַבְרָהָם אֶת־שֶׁבַע כִּבְשֹׂת הַצֹּאן לְבַדָּהֶן׃ (כט) וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ אֶל־אַבְרָהָם מָה הֵנָּה שֶׁבַע כְּבָשֹׂת
הָאֵלֶּה אֲשֶׁר הִצַּבְתָּ לְבַדָּנָה׃ (ל) וַיֹּאמֶר כִּי אֶת־שֶׁבַע כְּבָשֹׂת תִּקַּח מִיָּדִי בַּעֲבוּר תִּהְיֶה־לִּי לְעֵדָה כִּי חָפַרְתִּי אֶת־הַבְּאֵר
הַזֹּאת׃ (לא) עַל־כֵּן קָרָא לַמָּקוֹם הַהוּא בְּאֵר שָׁבַע כִּי שָׁם נִשְׁבְּעוּ שְׁנֵיהֶם׃ (לב) וַיִּכְרְתוּ בְרִית בִּבְאֵר שָׁבַע וַיָּקָם
אֲבִימֶלֶךְ וּפִיכֹל שַׂר־צְבָאוֹ וַיָּשֻׁבוּ אֶל־אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים׃

רש״י

כא:יז את קול הנער - מכאן שיפה תפלת החולה מתפלת אחרים עליו, והיא קודמת להתקבל׃

באשר הוא שם - לפי מעשים שהוא עושה עכשיו[45] הוא נדון ולא לפי מה שהוא עתיד לעשות, לפי שהיו מלאכי השרת מקטרגים ואומרים רבונו של עולם, מי שעתיד זרעו להמית בניך בצמא אתה מעלה לו באר. והוא משיבם עכשיו מה הוא, צדיק או רשע, אמרו לו צדיק, אמר להם לפי מעשיו של עכשיו אני דנו וזהו באשר הוא שם. והיכן המית את ישראל בצמא, כשהגלם נבוכדנצר, שנאמר (ישעיה כא יג - יד) משא בערב וגו׳ לקראת צמא התיו מים וגו׳ כשהיו מוליכין אותם אצל ערביים היו ישראל אומרים לשוביהם בבקשה מכם, הוליכונו אצל בני דודנו ישמעאל וירחמו עלינו, שנאמר (שם שם) אורחות דודנים [אל תקרי דודנים אלא דודים] ואלו יוצאים לקראתם ומביאין להם בשר ודג מלוח ונודות נפוחים, כסבורים ישראל שמלאים מים, וכשמכניסו לתוך פיו ופותחו, הרוח נכנס בגופו ומת׃

כא:כב אלהים עמך - לפי שראו שיצא משכונת סדום לשלום, ועם המלכים נלחם ונפלו בידו, ונפקדה אשתו לזקוניו׃

כא:ל כי חפרתי את הבאר - מריבים היו עליה רועי אבימלך ואומרים אנחנו חפרנוה, אמרו ביניהם כל מי שיתראה על הבאר ויעלו המים לקראתו שלו הוא, ועלו לקראת אברהם׃

גור אריה

45 **דין שמים לעומת דין בית דין** (על ״לפי מעשים שהוא עושה עכשיו״) **לפי אותה שעה.** ולא קשה מבן סורר ומורה שהוא נדון על שם סופו, דהתם כבר התחיל בעבירה, מאחר שכבר התחיל בעבירה - הרי יש לו דין של אותו שעה, כך תירץ הרא״ם. ולא יתכן זה, דאמרינן בגמרא בפרק קמא דר״ה (טז ע״ב)

(לג) וַיִּטַּע אֶשֶׁל בִּבְאֵר שָׁבַע וַיִּקְרָא־שָׁם בְּשֵׁם יְקֹוָק אֵל עוֹלָם׃ (לד) וַיָּגָר אַבְרָהָם בְּאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים יָמִים רַבִּים׃ {פ}

רש"י

כא:לג אשל - רב ושמואל, חד אמר פרדס[46] להביא ממנו פירות לאורחים בסעודה, וחד אמר פונדק לאכסניא ובו כל מיני פירות[47] . ומצינו לשון נטיעה באהלים, שנאמר (דניאל יא מה) ויטע אהלי אפדנו׃

ויקרא שם וגו' - על ידי אותו אשל נקרא שמו של הקדוש ברוך הוא אלוה לכל העולם. לאחר שאוכלים ושותים אומר להם ברכו למי שאכלתם משלו, סבורים אתם שמשלי אכלתם, משל מי שאמר והיה העולם אכלתם׃

רמב"ן

כא:לג הכוונה במה שאברהם קרא בשם ה'

ויקרא שם בשם ה' אל עולם - פי' הכתוב שקרא בשם ה' המנהיג בכחו הזמן. או שיקראו השמים והארץ "עולם", כלשון הבא תמיד בדברי רבותינו. והודיע בזה שקרא אברהם והודיע לבריות סוד הנהגת העולם בכללו שהוא בשם ה' החסין בכח שיש לו אילות בכולם׃

והרב אמר במורה הנבוכים (ב יג) שהוא רומז לקדמות האל, כי הודיע היותו קודם לזמן. אבל אונקלוס אמר "בויקרא" שהוא תפלה׃

גור אריה

אין דינו של אדם אלא לפי מעשיו, וילפינן מקרא דהכא דכתיב "באשר הוא שם", ומדקאמר 'אין האדם נידון אלא לפי מעשיו' משמע מעשים שעשה, ולא על שם העתיד כלל׃

אבל יראה דשאני דין בית דין התחתון מדין בית דין העליון, כי בית דין התחתון דנין את האדם על פי החכמה של תורה, ולפיכך דנין את האדם 'מוטב שימות זכאי ואל ימות חייב' (סנהדרין עב.), וכל ד' מיתות אינה רק לנקותם מן עונש שלמעלה, שכל המומתים מתכפרים, ולפיכך בית דין של מעלה דוקא אין דנין אותו אלא לפי מעשיו, אבל בית דין התחתון דנין כדי לסלק מאתו רשעתו שיהיה צדיק, וזה בעצמו דין בית דין התחתון׃

ועוד שבית דין התחתון דנין על פי התורה שנתן לנו השם יתברך, וזהו דין בית דין התחתון שדנין שעבר דברי תורה, ועל פי התורה חייב בן סורר ומורה, והרי אנו דן אותו בדין של עכשיו, ואין חלוק בן דין סורר ומורה ובין דין אחר שחלל שבת, שזה עבר על דברי תורה ונידון עליו, וזה גם כן עבר על דברי תורה ונידון עליו עכשיו. וזה לא קשיא למה ציוה התורה לדון אותו על שם סופו, דודאי אין זה קשיא, שהתורה תיקון לכל דבר על שם סופו, כי היא החכמה והדעת שנתן לנו, והוא עבר על דברי תורה ונדון שעבר על דברי תורה, והתורה כדי להיישר ולתקן ציותה שלא יהיה בן סורר ומורה, והוא עבר, הרי נידון על שם עכשיו. ולא שייך שאין דנין את האדם רק על פי מעשיו של אותה שעה, כיון שהדין דן לפי מעשיו של אותה שעה, רק שהדין הוא על פי התורה, והתורה חייבה אותו על שם הסוף, ופשוט הוא׃

46 אברהם – הנטיעה הראשונה בעולם (על "חד אמר פרדס") **(לג) חד אמר פרדס.** ויש לתמוה מה נפקא לי מיניה אם פרדס היה או היה פונדק, ולפי דעתי יש רמז מופלא לכל אחד מאלו שתי דעות; כי למאן דאמר שנטע אברהם פרדס - רוצה לומר כי ראוי לאברהם נטיעת הפרדס במה שאברהם הוא דומה ומתיחס לפרדס, מפני שהפרדס יש בו אילנות נטועות, כך אברהם הוא הנטיעה הראשונה, שהרי בשביל אברהם נברא העולם, מפני שהיו שני אלפים תוהו, ולא היה מציאות להם עד שבא אברהם, אם כן אברהם היה הנטיעה הראשונה שנטע השם יתברך בעולמו. ולפיכך ראוי לו שיטע פרדס, שהיה דומה אברהם לעולם כמו הנטיעה, וכך היה אברהם בעולם, והיה נטיעה מתברכת - ממנו נהנים הכל, בכל אשר ישאל׃

ולמאן דאמר 'פונדק', פירוש כי ראוי אברהם לנטיעת פונדק, כי היה אברהם מתיחס אל פונדק - שבו נכנסים כל עוברים ושבים ומתאספים שם, כך היה אברהם נקרא "אב המון [גוים]" (לעיל יז, ה), מאסף כל בני אדם בעולם. ודבר זה מבואר מכמה מקומות כי אברהם נקרא "אב המון" מאסף הכל, ובשביל כך נטע פונדק לכל העולם - מאחר שהוא מאחד ומאסף הכל, והוא נותן להם קיום פרנסתם, שעל ידו מתפרנס הכל, כמו הפונדק הזה שבו נמצא הפרנסה - כך המשכת הפרנסה באה לעולם על ידי אברהם, שהוא פונדק העולם׃

כלל מחלוקותיהם בזה - כי למאן דאמר 'פרדס' היה העולם מתברך על ידי אברהם, ונמשכים הכל אליו בשביל שהוא היה הנטיעה שנטע השם יתברך בראשונה, והוא יסוד לכל, ולפיכך נטע אברהם פרדס. ולמאן דאמר 'פונדק' היה הכל מתברך על ידו מפני שהוא אב המון בני אדם, מאחד הכל והאסיף אותם, ובשביל כך על ידו מתפרנס העולם, ולפיכך נטע פונדק. וכל אלו דברים הם דברי אמת, דברים ברורים מי שיודע להבין דברי אמת ודברי חכמים. ולפי הכל נטע אברהם דבר דומה ומתיחס אליו, ועל ידי זה קרא בשם ה', כי בין למאן דאמר 'פונדק' ובין למאן דאמר 'פרדס' היה אברהם מורה על מציאות השם יתברך במה שהיה אברהם הפרדס או הפונדק אשר נטע ה', והבן הדברים האלו׃

ויש לפרש כי יסוד נטיעת החכמה נקרא 'פרדס' (ר' חגיגה יד ע"ב), כי כמו שהפרדס יש בו נטיעות, והנטיעות מוציאים פרי, כך היה אברהם נוטע נטיעות המושכלות שראוי לקרותן 'נטיעה', כי כמו שנטיעה היא נטיעה חזקה בארץ - כך מושכל המציאות הם נטועים חזקים, שהם קיימים אמתים. ומן מושכל הנמצאות אשר הם נטיעות חזקות ראשונות לשכל - הם עושים פרי להוציא מושכלות שניות ממנו, וזהו שנטע אברהם, שהיה עורך ומסדר סדר החכמה - שרשים אמתים בהקדמות חזקות, שהכל היו מודים בהן, וממנו היה מוציא פירות. [ו] כאשר היה אחד רוצה לדעת שום השגה - היה מביא לו מן הפרדס הזה, שהיו בו שרשי חכמות. והפרי הוא התולדה המתחייב מן החכמות, ולפיכך קאמר במדרש רבות (ב"ר נד, ו) שנטע פרדס שקרא "אשל", כלומר 'שאל מה שתשאל, ענבים תאנים רימונים'. והכוונה בזה - כל המושכל וכל השגה שהיה רוצה - היה מביא לו מן הפרדס הזה, והוא מן שרשי החכמות אשר נטע׃

ומאן דאמר 'פונדק' רוצה לומר כי לא היה עיקר אברהם ללמוד חכמות לבני אדם, אלא היה מלמד להם המעשים הרצוים אצל השם יתברך והיה מגייר אותם והכניסם תחת כנפי השכינה (רש"י לעיל יב, ה), והכניס כל עוברים ושבים בעולם (סוטה י ע"ב), והיה מלמד אותם דרכיהם. כי לדעת הראשון לא היה מלמד אברהם רק לחכמים, וזה סובר לא כן, אלא כל עוברים - גדולים וקטנים - היה מקבל, ומכניסם תחת כנפי השכינה, והיה מלמד אותם המעשים אשר יעשו׃

47 "בשר ויין" – משל למעשים טובים (על "פונדק לאכסניא") **וזהו שאמר 'שאל מה תשאל בשר חמרא וכו'.** ונקראו 'בשר ויין', שהמעשים הטובים אשר יעשה האדם הוא חיות וקיום הנפש, כמו שהבשר והיין הוא פרנסת וקיום הגוף. ודוקא נקט 'בשר ויין' לפי שהבשר והיין נעשים על ידי מעשה, לא כמו התאנים והענבים שגדלו מעצמם ואין בם מעשה, כך החכמות - כאשר יש לו הקדמות אמיתות מתחייבים לו גם כן תולדות אמיתות, שהם פרי הקדמות,

פרק כב (א) וַיְהִי אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְהָאֱלֹהִים נִסָּה אֶת־אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר אֵלָיו אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר הִנֵּנִי׃ (ב) וַיֹּאמֶר קַח־נָא אֶת־בִּנְךָ אֶת־יְחִידְךָ אֲשֶׁר־אָהַבְתָּ אֶת־יִצְחָק וְלֶךְ־לְךָ אֶל־אֶרֶץ הַמֹּרִיָּה וְהַעֲלֵהוּ שָׁם לְעֹלָה עַל אַחַד הֶהָרִים אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ׃ (ג) וַיַּשְׁכֵּם אַבְרָהָם בַּבֹּקֶר וַיַּחֲבֹשׁ אֶת־חֲמֹרוֹ וַיִּקַּח אֶת־שְׁנֵי נְעָרָיו אִתּוֹ וְאֶת יִצְחָק בְּנוֹ וַיְבַקַּע עֲצֵי עֹלָה וַיָּקָם וַיֵּלֶךְ אֶל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־אָמַר־לוֹ הָאֱלֹהִים׃ (ד) בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וַיִּשָּׂא אַבְרָהָם אֶת־עֵינָיו וַיַּרְא אֶת־הַמָּקוֹם מֵרָחֹק׃ (ה) וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל־נְעָרָיו שְׁבוּ־לָכֶם פֹּה עִם־הַחֲמוֹר וַאֲנִי וְהַנַּעַר נֵלְכָה עַד־כֹּה וְנִשְׁתַּחֲוֶה וְנָשׁוּבָה אֲלֵיכֶם׃ (ו) וַיִּקַּח אַבְרָהָם אֶת־עֲצֵי הָעֹלָה וַיָּשֶׂם עַל־יִצְחָק בְּנוֹ וַיִּקַּח בְּיָדוֹ אֶת־הָאֵשׁ וְאֶת־הַמַּאֲכֶלֶת וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו׃ (ז) וַיֹּאמֶר יִצְחָק אֶל־אַבְרָהָם אָבִיו וַיֹּאמֶר אָבִי וַיֹּאמֶר הִנֵּנִי בְנִי וַיֹּאמֶר הִנֵּה הָאֵשׁ וְהָעֵצִים וְאַיֵּה הַשֶּׂה לְעֹלָה׃

רש"י

כב:א אחר הדברים האלה - יש מרבותינו אומרים אחר דבריו של שטן, שהיה מקטרג ואומר מכל סעודה שעשה אברהם לא הקריב לפניך פר אחד או איל אחד, אמר לו כלום עשה אלא בשביל בנו, אילו הייתי אומר לו זבח אותו לפני לא היה מעכב. ויש אומרים אחר דבריו של ישמעאל שהיה מתפאר על יצחק שמל בן שלש עשרה שנה ולא מיחה, אמר לו יצחק באבר אחד אתה מיראני, אילו אמר לי הקדוש ברוך הוא זבח עצמך לפני לא הייתי מעכב׃

הנני - כך היא ענייתם של חסידים, לשון ענוה הוא ולשון זימון׃

כב:ב קח נא - אין נא אלא לשון בקשה, אמר לו בבקשה ממך עמוד לי בזה הנסיון, שלא יאמרו הראשונות לא היה בהן ממש׃

את בנך - אמר לו שני בנים יש לי, אמר לו את יחידך, אמר לו זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו, אמר לו אשר אהבת, אמר לו שניהם אני אוהב, אמר לו את יצחק. ולמה לא גילה לו מתחלה, שלא לערבבו פתאום, ותזוח דעתו עליו ותטרף, וכדי לחבב עליו את המצוה וליתן לו שכר על כל דבור ודבור׃

ארץ המוריה - ירושלים, וכן בדברי הימים (ב' ג א) לבנות את בית ה' בירושלים בהר המוריה. ורבותינו פירשו על שם שמשם הוראה יוצאה לישראל. ואונקלוס תרגמו על שם עבודת הקטורת שיש בו מור נרד ושאר בשמים׃

והעלהו - לא אמר לו שחטהו, לפי שלא היה חפץ הקדוש ברוך הוא לשחטו אלא שיעלהו להר לעשותו עולה, ומשהעלהו אמר לו הורידהו׃

רמב"ן

כב:א יסוד ניסיון העקידה

והאלהים נסה את אברהם - ענין הנסיון הוא לדעתי, בעבור היות מעשה האדם רשות מוחלטת בידו, אם ירצה יעשה ואם לא ירצה לא יעשה, יקרא "נסיון" מצד המנוסה, אבל המנסה יתברך יצוה בו להוציא הדבר מן הכח אל הפועל, להיות לו שכר מעשה טוב לא שכר לב טוב בלבד. ודע כי השם צדיק יבחן (תהלים יא ה), כשהוא יודע בצדיק שיעשה רצונו וחפץ להצדיקו יצוה אותו בנסיון, ולא יבחן את הרשעים אשר לא ישמעו. והנה כל הנסיונות שבתורה לטובת המנוסה׃

רש"י (המשך)

אחד ההרים - הקדוש ברוך הוא מתהא הצדיקים ואחר כך מגלה להם, וכל זה כדי להרבות שכרן, וכן (לעיל יב א) אל הארץ אשר אראך, וכן ביונה (ג ב) וקרא אליה את הקריאה׃

כב:ג וישכם - נזדרז למצוה׃

ויחבש - הוא בעצמו ולא צוה לאחד מעבדיו, שהאהבה מקלקלת השורה׃

את שני נעריו - ישמעאל ואליעזר, שאין אדם חשוב רשאי לצאת לדרך בלא שני אנשים, שאם יצטרך האחד לנקביו ויתרחק יהיה השני עמו׃

כב:ד ביום השלישי - למה איחר מלהראותו מיד, כדי שלא יאמרו הממו וערבבו פתאום וטרד דעתו, ואילו היה לו שהות להמלך אל לבו לא היה עושה׃

כב:ו וילכו שניהם יחדיו - אברהם שהיה יודע שהולך לשחוט את בנו היה הולך ברצון ושמחה כיצחק שלא היה מרגיש בדבר׃

גור אריה

לכך נקראו 'תאנים וענבים'. אבל המעשים הטובים נקראים 'בשר ויין', שאלו מפרנסים הגוף על ידי מעשה, שצריך לתקן בידי אדם. ועוד ראוי להיות המעשים נקראים 'בשר ויין' שהם מפרנסים הגוף ונותנים לו פרנסה, וכן המעשים הם אשר יעשה האדם וחי בהם (ר' ויקרא יח, ה), אבל התאנים והענבים שהם באים לקנוח סעודה ואינם עיקר סעודת האדם אשר יחיה עליו, כך החכמות שהם טובים אבל אינם אשר יחיה בהם, כי אם על ידי המעשים הטובים שבהם יחיה לעולם. ובהך סברא פליגי; למאן דאמר 'פרדס' יותר סברא לומר שהיה מלמד לגדולים ולמי שיש בו חכמה עיקר יסוד החכמה, עד שהם היו עומדים על אמיתת השם יתברך, וזהו יותר עיקר וגדול מאוד. ולדעת מי שאמר 'פונדק' היה מלמד לרבים גדולים וקטנים, וזה יותר עדיף. והבן הפירוש הזה גם כן, ועם שהפירוש האמתי אשר הוא נבחר פירוש הראשון, מכל מקום גם פירוש זה נכון ואמת. ואם תשכיל ותבין - כי שורש אחד אמת וגזע צדק לשניהם׃

(ח) וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֱלֹהִים יִרְאֶה־לּוֹ הַשֶּׂה לְעֹלָה בְּנִי וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו׃ (ט) וַיָּבֹאוּ אֶל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָמַר־לוֹ
הָאֱלֹהִים וַיִּבֶן שָׁם אַבְרָהָם אֶת־הַמִּזְבֵּחַ וַיַּעֲרֹךְ אֶת־הָעֵצִים וַיַּעֲקֹד אֶת־יִצְחָק בְּנוֹ וַיָּשֶׂם אֹתוֹ עַל־הַמִּזְבֵּחַ מִמַּעַל
לָעֵצִים׃ (י) וַיִּשְׁלַח אַבְרָהָם אֶת־יָדוֹ וַיִּקַּח אֶת־הַמַּאֲכֶלֶת לִשְׁחֹט אֶת־בְּנוֹ׃ (יא) וַיִּקְרָא אֵלָיו מַלְאַךְ יְקֹוָק מִן־הַשָּׁמַיִם
וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם| אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר הִנֵּנִי׃ (יב) וַיֹּאמֶר אַל־תִּשְׁלַח יָדְךָ אֶל־הַנַּעַר וְאַל־תַּעַשׂ לוֹ מְאוּמָה כִּי| עַתָּה יָדַעְתִּי
כִּי־יְרֵא אֱלֹהִים אַתָּה וְלֹא חָשַׂכְתָּ אֶת־בִּנְךָ אֶת־יְחִידְךָ מִמֶּנִּי׃ (יג) וַיִּשָּׂא אַבְרָהָם אֶת־עֵינָיו וַיַּרְא וְהִנֵּה־אַיִל אַחַר
נֶאֱחַז בַּסְּבַךְ בְּקַרְנָיו וַיֵּלֶךְ אַבְרָהָם וַיִּקַּח אֶת־הָאַיִל וַיַּעֲלֵהוּ לְעֹלָה תַּחַת בְּנוֹ׃ (יד) וַיִּקְרָא אַבְרָהָם שֵׁם־הַמָּקוֹם
הַהוּא יְקֹוָק| יִרְאֶה אֲשֶׁר יֵאָמֵר הַיּוֹם בְּהַר יְקֹוָק יֵרָאֶה׃ (טו) וַיִּקְרָא מַלְאַךְ יְקֹוָק אֶל־אַבְרָהָם שֵׁנִית מִן־הַשָּׁמָיִם׃
(טז) וַיֹּאמֶר בִּי נִשְׁבַּעְתִּי נְאֻם־יְקֹוָק כִּי יַעַן אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה וְלֹא חָשַׂכְתָּ אֶת־בִּנְךָ אֶת־יְחִידֶךָ׃ (יז) כִּי־בָרֵךְ
אֲבָרֶכְךָ וְהַרְבָּה אַרְבֶּה אֶת־זַרְעֲךָ כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְכַחוֹל אֲשֶׁר עַל־שְׂפַת הַיָּם וְיִרַשׁ זַרְעֲךָ אֵת שַׁעַר אֹיְבָיו׃ (יח)
וְהִתְבָּרְכוּ בְזַרְעֲךָ כֹּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ עֵקֶב אֲשֶׁר שָׁמַעְתָּ בְּקֹלִי׃ (יט) וַיָּשָׁב אַבְרָהָם אֶל־נְעָרָיו וַיָּקֻמוּ וַיֵּלְכוּ יַחְדָּו אֶל־בְּאֵר
שָׁבַע וַיֵּשֶׁב אַבְרָהָם בִּבְאֵר שָׁבַע׃ {פ} (כ) וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיֻּגַּד לְאַבְרָהָם לֵאמֹר הִנֵּה יָלְדָה מִלְכָּה גַּם־
הִוא בָּנִים לְנָחוֹר אָחִיךָ׃ (כא) אֶת־עוּץ בְּכֹרוֹ וְאֶת־בּוּז אָחִיו וְאֶת־קְמוּאֵל אֲבִי אֲרָם׃ (כב) וְאֶת־כֶּשֶׂד וְאֶת־חֲזוֹ וְאֶת־
פִּלְדָּשׁ וְאֶת־יִדְלָף וְאֵת בְּתוּאֵל׃ (כג) וּבְתוּאֵל יָלַד אֶת־רִבְקָה שְׁמֹנָה אֵלֶּה יָלְדָה מִלְכָּה לְנָחוֹר אֲחִי אַבְרָהָם׃ (כד)
וּפִילַגְשׁוֹ וּשְׁמָהּ רְאוּמָה וַתֵּלֶד גַּם־הִוא אֶת־טֶבַח וְאֶת־גַּחַם וְאֶת־תַּחַשׁ וְאֶת־מַעֲכָה׃ {ס}

רש"י

כב:ח יראה לו השה - כלומר יראה ויבחר לו השה, ואם אין שה, לעולה בני. ואף על פי שהבין יצחק שהוא הולך לישחט, וילכו שניהם יחדו בלב שוה׃

כב:יא אברהם אברהם - לשון חבה הוא שכופל את שמו׃

כב:יב אל תשלח - לשחוט, אמר לו אם כן לחנם באתי לכאן, אעשה בו חבלה ואוציא ממנו מעט דם, אמר לו אל תעש לו מאומה, אל תעש בו מום׃

כי עתה ידעתי - אמר רבי אבא אמר לו אברהם אפרש לפניך את שיחתי, אתמול אמרת לי (לעיל כא יב) כי ביצחק יקרא לך זרע, וחזרת ואמרת (שם כב ב) קח נא את בנך, עכשיו אתה אומר לי אל תשלח ידך אל הנער. אמר לו הקדוש ברוך הוא (תהלים פט לה) לא אחלל בריתי ומוצא שפתי לא אשנה, כשאמרתי לך קח מוצא שפתי לא אשנה, לא אמרתי לך שחטהו אלא העלהו, אסקתיה אחתיה׃

כי עתה ידעתי - מעתה יש לי מה להשיב לשטן ולאומות התמהים מה היא חבתי אצלך, יש לי פתחון פה עכשיו שרואים כי ירא אלהים אתה׃

כב:יג והנה איל - מוכן היה לכך משעת ימי בראשית׃

אחר - אחרי שאמר לו המלאך (לעיל פסוק יב) אל תשלח ידך, ראהו כשהוא נאחז, והוא שמתרגמינן וזקף אברהם עינוהי בתר אלין׃

בקרניו - שהיה רץ אצל אברהם והשטן סובכו ומערבבו באילנות כדי לעכבו׃

רמב"ן

כב:יב ההישג הרוחני של אברהם בעקידת בנו

כי עתה ידעתי - מתחילה היתה יראתו בכח, לא יצא לפועל במעשה הגדול הזה, ועתה נודעה במעשה, והיה זכותו שלם, ותהי משכורתו שלימה מעם ה׳ אלהי ישראל׃

ודעת הפרשה "שהאלהים" הוא המנסה ומצוה בעקידה, "ומלאך ה׳" הוא המונע והמבטיח, יתברר בפסוק המלאך הגואל אותי (להלן מח טז)׃

כב:טז הבטיח הקב"ה שלא יכלה זרעו של אברהם ע"י חטא

יען אשר עשית את הדבר הזה - גם מתחילה (לעיל יג טז, טו ה) הבטיחו כי ירבה את זרעו ככוכבי השמים וכעפר הארץ, אבל עתה הוסיף לו יען אשר עשית המעשה הגדול הזה, שנשבע בשמו הגדול, ושיירש זרעו את שער אויביו׃

והנה הובטח שלא יגרום שום חטא שיכלה זרעו, או שיפול ביד אויביו ולא יקום. והנה זו הבטחה שלימה בגאולה העתידה לנו׃

רש"י (המשך)

תחת בנו - מאחר שכתוב ויעלהו לעולה, לא חסר המקרא כלום, מהו תחת בנו, על כל עבודה שעשה ממנו היה מתפלל ואומר יהי רצון שתהא זו כאלו היא עשויה בבני, כאלו בני שחוט, כאלו דמו זרוק, כאלו הוא מופשט, כאלו הוא נקטר ונעשה דשן׃

כב:יד ה׳ יראה - פשוטו כתרגומו, ה׳ יבחר ויראה לו את המקום הזה להשרות בו שכינתו ולהקריב כאן קרבנות׃

אשר יאמר היום - שיאמרו לימי הדורות עליו בהר זה יראה הקדוש ברוך הוא לעמו׃

רש״י

היום - הימים העתידין, כמו עד היום הזה שבכל המקרא, שכל הדורות הבאים הקוראים את המקרא הזה אומרים עד היום הזה על היום שעומדים בו. ומדרש אגדה ה׳ יראה עקידה זו לסלוח לישראל בכל שנה ולהצילם מן הפורענות, כדי שיאמר היום הזה בכל הדורות הבאים בהר ה׳ יראה, אפרו של יצחק צבור ועומד לכפרה: